ARGOS

Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap

Louwe Kooijmans:
Eerste veehouders in Nederland

Henk Slaghuis:
Geschiedenis Nederlandse varkenshouderij

Bert Theunissen:
De Nederlandse dubbeldoelkoe

NR **41** | **SERIE 5**
NAJAAR 2009

ISSN 0923-3970

NUMMER 41 | SERIE 5 | NAJAAR 2009

Afbeelding omslag:
Twee varkens in een stal'. Schilderij van Paulus Potter uit 1647. Uit Amy Walsh, Edwin Buijsen en Ben Broos, Paulus Potter: schilderijen, tekeningen en etsen *(Den Haag & Zwolle 1994) 107.*

Twintig jaar Veterinair Historisch Genootschap

Een gebeurtenis om aandacht aan te schenken! Bij de oudere leden is de ontstaansgeschiedenis van het Veterinair Historisch Genootschap natuurlijk wel bekend. Voor de jongere leden blik ik hierbij toch even kort terug.

Naar aanleiding van het recent overlijden van ons erelid Dirk M. Zuijdam heeft Engbert Oldenkamp een *in memoriam* in deze aflevering van *Argos* aan hem gewijd. Hierin herinnert Engbert aan de speciale uitgave van het *Diergeneeskundig Memorandum* in 1987 ter gelegenheid van het 125-jarig jubileum van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde. In samenwerking met een aantal dierenartsen en geïnteresseerden uit andere disciplines kwam hieruit voort een initiatief 'om te komen tot een groepering van geïnteresseerden in de geschiedenis van de diergeneeskunde'.
De eerste voorzitter van het V.H.G., Henk Rozemond, memoreerde tijdens de oprichtingsvergadering op 7 april 1989 dat veterinaire geschiedenis van 1851 tot 1956 werd gedoceerd door achtereenvolgens: Hekmeijer, Thomassen, Paimans, Wester en (incidenteel) door Beijers. *Een eeuw Veeartsenijkundig Onderwijs* (1921), *Wester's Geschiedenis der Veeartsenijkunde* (1939) en natuurlijk beide delen van Van *Gildestein naar Uithof* (1971, 1981) van Offringa zijn de belangrijkste vruchten van de Nederlandse veterinaire historiografie. Het resultaat van de uitnodiging zich als geïnteresseerde voor toetreding tot het op te richten genootschap aan te melden was: 44 dierenartsen, 7 niet-dierenartsen en 5 veterinaire studenten.[1]

Argos als bulletin van het V.H.G. functioneert zoals het behoort te doen.

De werkwijze die toen werd voorgesteld was: het organiseren van een voorjaars- en een najaarsvergadering, tijdens welke voordrachten gehouden zullen worden. Deze werkwijze wordt nog steeds gehanteerd en werkt mijns inziens tot ieders tevredenheid. De mogelijkheid van een cursus heuristiek (hoe spoort men relevante bronnen op) werd onderzocht. Velen die nu nog regelmatig onze bijeenkomsten bezoeken behoren tot de leden van het eerste uur. Verheugend is dat het genootschap toch in de loop der jaren een behoorlijke groei heeft doorgemaakt en thans 280 leden telt.

In twintig jaar tijd is ook publicitair het één en ander uit de schoot van het V.H.G. voortgekomen. *Argos* als bulletin van het V.H.G. functioneert zoals het behoort te doen. Nummer 41 van *Argos* vormt het begin van de vijfde reeks van vijf jaargangen met een nieuwe lay-out. Wij mogen hopen dat de financiën van het V.H.G. blijvend toereikend zijn om de kosten van deze uitgave in kleur te bekostigen. De uitgave van de cahiers *Het rundvee in de Nederlandse huismansliteratuur* van R. Strikwerda , *The origins of veterinary schools in Europe*, onder redactie van Guus Mathijsen, *Herinneringen aan de oud-hoogleraren Beijers, Ten Thije en Seekles*, interviews welke bewerkt werden door Guus Mathijsen, alsmede de uitgave in 2002 van cahier nr. 4 ter nagedachtenis aan Alexander Numan en de uitgave in 2006 van de bewerking van het *Receptenboek om paarden te genezen* (1697) door Jan B. Berns, zijn voorbeelden van activiteiten van onze eigen V.H.G. leden. In 2007 werd na ruim tien jaar van noeste redactionele arbeid het boekwerk: *Tussen Boer en Burger, diergeneeskunde in Nederland en de overzeese gebiedsdelen* 1925-1950 uitgegeven. Deze uitgave werd een groot succes. Ruim 900 boeken vonden hun weg naar de even zo vele geïnteresseerden. Nog steeds komen er aanvragen binnen!

In een terugblik ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het V.H.G. laat Guus Mathijsen die vanaf den beginne een uiterst belangrijke rol heeft gespeeld binnen ons genootschap en *Argos* , een kritisch geluid horen: 'Maar in hoeverre zijn onze 250 leden actieve leden? Hoeveel van hen treden met een voordracht naar voren of leveren een bijdrage aan *Argos*?'.[2] De door hem gestelde vraag blijft actueel!
Ook toenmalig voorzitter Paul Leeflang beklaagde zich in 2001 over de matige activiteit van onze leden.[3] Hoe is de situatie anno 2009? Met betrekking tot de uitgave van cahiers stokt het enigszins op dit moment. In de 'pijplijn' zitten: de al door ons oud-bestuurslid Combert P. Burger (1933-2007) verzamelde gegevens over de 'Enquête 1846'; deze zullen door Peter Koolmees op termijn tot een cahier worden verwerkt. Het vele werk van Carl König over de geschiedenis van de Afdeling Gelderland van de K.N.M.v.D. zal komend jaar tot de uitgave van een cahier leiden.

Gedurende vele jaren bestond de redactie van *Argos* uit Guus Mathijsen, Peter Koolmees en Ingrid Visser. Vanaf 2000 vormden alleen Guus Mathijsen en Peter Koolmees de redactie. In 2004 traden Jan Berns en Jan Egter van Wissekerke toe. Guus Mathijsen heeft onlangs te kennen gegeven zijn functie in de redactie van *Argos* te willen beëindigen. Verheugend is dat de redactie thans drie nieuwe leden mag begroeten: Ad Rijnberk, emeritus hoogleraar van de faculteit Diergeneeskunde, Arie Plaisier, rustend dierenarts en voormalig practicus te Epe en de historicus Ronald Rommes!

Afgelopen jaar werd voor de derde maal een cursus 'Inleiding in de beoefening van de geschiedenis van de diergeneeskunde' georganiseerd. Een vijftiental cursisten nam hieraan deel.

In zijn terugblik in 1999 stelde Guus Mathijsen: 'Geschiedenis bedrijven is iets principieel anders dan planten determineren of de anatomie van de hond onderzoeken of een bloedmonster diagnosticeren'.[4] Dat hebben de deelnemers aan de cursussen in de afgelopen twee decennia zeker ondervonden. Het enthousiasme waarmee aan de cursussen werd deelgenomen, zal op termijn leiden tot een behoorlijk aantal te publiceren of te presenteren werkstukken.
Op 27 oktober 2009 zal onze najaarsbijeenkomst plaatsvinden. Precies op de datum van oprichting van het V.H.G. Dan reeds wordt een eerste resultaat van de bovengenoemde cursus zichtbaar. Vier leden van ons genootschap zullen tijdens die dag een presentatie geven. Zie hiervoor het elders in dit nummer van *Argos* gepubliceerde programma.

Geschiedenis bedrijven is anders dan de anatomie van een hond onderzoeken.

Al met al dus positieve geluiden! Toch blijven er wensen over, dat moge duidelijk zijn. Waar Guus Mathijsen zo vaak op hamert: de biografieën, dat is een beetje een vergeten werkgebied. Laten wij hopen dat het tij daarvoor ten goede zal keren! Een andere wens is: een excursie naar Musée Fragonard te Parijs. Onze voorjaarsbijeenkomst in april 2010 zal in het teken staan van het bezoek van leden van de Britse Veterinary History Society. Bijdragen van leden van het V.H.G. zullen dan een 'must' zijn! Op 6 juli j.l. werd in Utrecht een eerste vergadering gehouden van de World Association for the History of Veterinary Medicine Congres Commissie 2012. Zoals u weet heeft het V.H.G. de organisatie daarvan toegewezen gekregen. Dat betekent ook weer werk aan de winkel!
Nu allereerst onze komende najaarsbijeenkomst. Ik hoop veel leden te mogen begroeten.

ROB BACK

Noten

1 'Verslag van de oprichtingsvergadering, 7 april 1989', *Argos* 1 (1989) 15-15, aldaar 15.
2 A.H.H.M. Mathijsen, 'Bij het tienjarig bestaan van het Veterinair Historisch Genootschap', *Argos* 21 (1999) 7-17, aldaar 7.
3 P. Leeflang, 'Van de voorzitter', *Argos* 25 (2001) 203.
4 Mathijsen, 'Bij het tienjarig bestaan' (n. 2), 8.

Inhoud

2 **Van de voorzitter**
3 **Redactioneel**
6 **Programma Najaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap**
8 **Louwe Kooijmans**
Van jager tot boer in Nederland.
15 **Henk Slaghuis**
De geschiedenis van de varkensfokkerij in Nederland
20 **Bert Theunissen**
Hoe ontstond de Nederlandse dubbeldoelkoe?
25 **Boekbesprekingen**
28 **Uit de tijdschriften**
30 **In memoriam**
Dick Zuijdam
Leon Saunders
32 **Mededelingen**
34 **Call for Applicants for the Young Scholars Award 2010**
35 **Richtlijnen voor auteurs**

Colofon

ARGOS. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie
Dr. J.B. Berns
Drs. J. Egter van Wissekerke
Prof. dr. P.A. Koolmees
Drs. A.J. Plaisier
Prof. dr. A. Rijnberk
Dr. R.N.J. Rommes

Redactiesecretariaat
p/a Prof. dr. P.A. Koolmees.
Postbus 80175. 3508 TD Utrecht.
P.A.Koolmees@uu.nl

Bestuur V.H.G.
Drs. R. Back (voorzitter)
Prof. dr. F. van Knapen (vice-voorzitter)
Dr. R. Kuiper (secretaris)
Drs. J.C. Hasselaar (penningmeester)
Prof. dr. P.A. Koolmees
Mw. drs. P.J.M. Couwenberg

Secretariaat
Prof. van Bemmelenlaan 49
3571 EL Utrecht
Tel. 030-2711945

Abonnementen op ARGOS
€ 13,50 per jaar. Losse nummers
€ 10 (incl. verzending), te bestellen bij de penningmeester.
Gironummer van de penningmeester 581045 te Sneek

Vormgeving
Marije Brouwer (afdeling Multimedia)

Druk
Hentenaar MultiMedia,
Wijk bij Duurstede

Overname van artikelen uit Argos is toegestaan, mits de bron vermeld wordt en een bewijsexemplaar aan de redactie wordt toegestuurd.

In verscheidene opzichten bijzonder

Nummer 41 van *Argos, Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap* is in verscheidene opzichten bijzonder. Het zal de trouwe lezer niet zijn ontgaan dat Argos in een nieuw jasje is gestoken. Veel tijdschriften wisselen met enige regelmaat van vormgeving. Na twintig jaar achtte ook het bestuur van het Veterinair Historisch Genootschap de tijd rijp om het tijdschrift een moderner, aantrekkelijker en kleurrijker vorm te geven.

Dit nummer is ook het eerste in alweer de vijfde serie van *Argos*. Bij dit nummer ontvangt u tevens het register op de afleveringen 31-40. Nieuw in dit nummer zijn ook de Richtlijnen voor auteurs. Om de uniformiteit van de artikelen en van de wijze van annotatie te bevorderen, heeft de redactie richtlijnen voor auteurs opgesteld. Deze zijn goeddeels gebaseerd op die van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap.

De bijdragen in dit nummer zijn afkomstig van de sprekers die voordrachten hebben gegeven tijdens de bijeenkomst van het VHG die afgelopen voorjaar in het Nationaal Veeteeltmuseum in Beers plaatsvond. De archeoloog Louwe Kooijmans geeft een boeiend overzicht van de overgang van jager-verzamelaar naar akkerbouwer en veehouder in het Neolithicum. Welke dieren hielden deze eerste boeren? Kwamen zij vanuit het oosten Nederland binnentrekken of namen de inheemse jagers de nieuwe productiewijze over? DNA-onderzoek maakt nu een antwoord op deze vragen mogelijk. In een samenvatting van zijn voordracht schetst Henk Slaghuis, voormalig specialist fokkerij bij CoFok, de ontwikkeling van de varkensfokkerij in Nederland. Hij laat zien hoe diverse rassen werden veredeld en qua uiterlijk veranderd, totdat er mede dankzij de introductie van kunstmatige inseminatie slechts enkele rassen overbleven met de door producent en consument gewenste eigenschappen. Wetenschapshistoricus Bert Theunissen verdiept zich in de vraag waarom en hoe Nederlandse veehouders zich in het begin van de twintigste eeuw richtten op het fokken van de zwartbonte 'dubbeldoelkoe'. Daarbij gaat hij nader in op de rol van de boeren, fokkers en wetenschappers. In de rubriek boekbesprekingen recenseren Arie Plaisier en Jan Egter van Wissekerke monografieën over de geschiedenis van het vegetarisme en over de hond in de oudheid. Een Deens boekje over toonaangevende personen uit de medische en veterinaire geschiedenis komt daar ook aan bod. Verder vindt u een overzicht van de inhoud van recente buitenlandse veterinair-historische tijdschriften en een bespreking van een artikel van de archeoloog Stijn Heeren over een opgegraven instrument uit de Romeinse tijd. Daarbij draait het om de vraag of dit een praam of een castratieklem betreft. De meningen verschillen nogal. De redactie heeft intussen ook enkele binnen- en buitenlandse experts naar hun oordeel gevraagd. Wordt vervolgd in nummer 42.
Naast aankondigingen van enkele veterinair-historische congressen is er ook een over de website 'Dieren Digitaal' (www.dierendigitaal.nl). Deze website van de Universiteitsbibliotheek Utrecht en de faculteit Diergeneeskunde ging op 6 oktober 'in de lucht'. Dieren Digitaal is een belangrijke aanwinst voor beoefenaars van de veterinaire geschiedenis. Met de afronding van dit project zijn ruim 300 boeken uit het veterinair erfgoed gedigitaliseerd en voor een breed publiek online toegankelijk geworden. Verder bevat deze aflevering van *Argos* necrologieën van Dick Zuijdam, VHG lid van het eerste uur, en van Leon Saunders, veterinair patholoog en actief publicist op het gebied van de geschiedenis van de diergeneeskunde.

Dieren Digitaal is een belangrijke aanwinst voor beoefenaars van de veterinaire geschiedenis

Bijzonder aan nummer 41 is ook dat het tot stand is gekomen met een redactie in een nieuwe samenstelling. Na in de periode 1989-2009 zorg te hebben gedragen voor 40 afleveringen neemt Guus Mathijsen afscheid als redacteur van *Argos*. Een korte biografische terugblik is hier op zijn plaats.
August Herman Hubert Marie (Guus) Mathijsen studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn afstuderen werkte hij in het Instituut voor Biohistorie te Utrecht. Hier nam zijn belangstelling voor boeken en bibliotheken verder toe. Na afronding van een postacademische opleiding tot wetenschappelijk bibliothecaris werd hij in 1967 aangesteld als bibliothecaris van de faculteit Diergeneeskunde. Daar raakte hij betrokken bij de uitgave van de bekende gedenkboeken *Van Gildestein naar Uithof* (Utrecht 1971, 1981). In dat kader publiceerde hij het nuttige overzichtswerk *Publikaties en dissertaties voortgekomen uit de Veeartsenijkundige Hoogeschool, later Faculteit der Diergeneeskunde in de periode 1921-1971* (Utrecht 1981). Geleidelijk ontplooide hij steeds meer activiteiten op het gebied van de geschiedenis van de diergeneeskunde. Na zijn pensionering in 1995 kon hij nog meer tijd besteden aan zijn *magnum opus*: een uitgebreide bibliografie van de geschiedenis van de diergeneeskunde die in 2001 op CD-ROM werd gepubliceerd. Thans telt dit bestand meer dan 15.000 referenties en is onder het kopje *vethistdatabase* te vinden op de website van de World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM) (www.wahvm.umn.edu). Veel onderzoekers hebben al geprofiteerd van dit geweldige zoekinstrument.
Bij de oprichting van het VHG in 1989 werd besloten ook een bulletin van het genootschap uit te geven. Natuurlijk werd Guus Mathijsen redacteur van *Argos*; voor de redactie van dit bulletin was hij precies de juiste man op de juiste plaats. Als bibliothecaris was hij immers ook verantwoordelijk voor de historische boekencollectie. Met veel vakkennis, interesse, toewijding en energie heeft Guus Mathijsen zijn taak als redacteur twintig jaar lang vervuld. Hij wist menigeen te enthousiasmeren om een bijdrage - in welke vorm dan ook - aan *Argos* te leveren. Auteurs stond hij altijd met raad en daad bij. Voor iedereen die vragen had over veterinaire geschiedenis was het altijd lonend om Guus Mathijsen te consulteren. Hij stelde je nooit teleur, wist altijd relevante bronnen op te sommen, geschikte illustraties te vinden of specialisten op een bepaald terrein aan te duiden, hetgeen de kwaliteit van veel artikelen ten goede kwam. Wanneer men dacht een nieuwe bron te hebben gevonden, dan bleek hij die in de meeste gevallen al te kennen en ook al te hebben gelezen. Hij is inderdaad de verpersoonlijking van een 'wandelende encyclopedie'. Dankzij zijn uitstekende geheugen en belezenheid is zijn kennis van de geschiedenis van de Nederlandse diergeneeskunde zeer indrukwekkend.

Het afscheid van Guus Mathijsen betekent een flinke aderlating voor de redactie van Argos.

Hij zag het als een uitdaging om *Argos* iedere keer weer gevuld te krijgen. Dankzij zijn uitgebreide nationale en internationale netwerk, dat laatste via de WAHVM waar hij in de periode 1993-2000 voorzitter van was, leverde dit meestal geen problemen op. Wanneer hij ondanks vasthoudend aandringen potentiële auteurs niet tot het schrijven van een bijdrage kon overhalen, nam hij vaak zelf maar de pen ter hand. Hij produceerde meer dan 70 artikelen en boeken over de geschiedenis van de diergeneeskunde. Gezien zijn achtergrond als bibliothecaris ging zijn aandacht daarbij vooral uit naar bibliografieën en biografieën van hoofdpersonen uit de veterinaire geschiedenis, in het bijzonder naar Alexander Numan. Verder droeg hij vier keer zorg voor het samenstellen van een register, telkens met de gerubriceerde inhoud van tien nummers van *Argos*. Zoals het een zichzelf respecterend historisch tijdschrift betaamt, hoort natuurlijk regelmatig een dergelijk register te worden gepubliceerd zodat de lezer in al dan niet ingebonden nummers snel iets kan opzoeken.
De redactie is Guus Mathijsen zeer dankbaar voor zijn jarenlange inzet voor het VHG bulletin. *Argos* is een belangrijk medium voor de bevordering van de beoefening van de geschiedenis van de diergeneeskunde en voor de continuïteit van het VHG.
Mede dankzij zijn inspanningen voor *Argos* is het vakgebied veterinaire geschiedenis gedurende de afgelopen twee decennia in Nederland serieus van de grond gekomen en verder uitgebouwd.

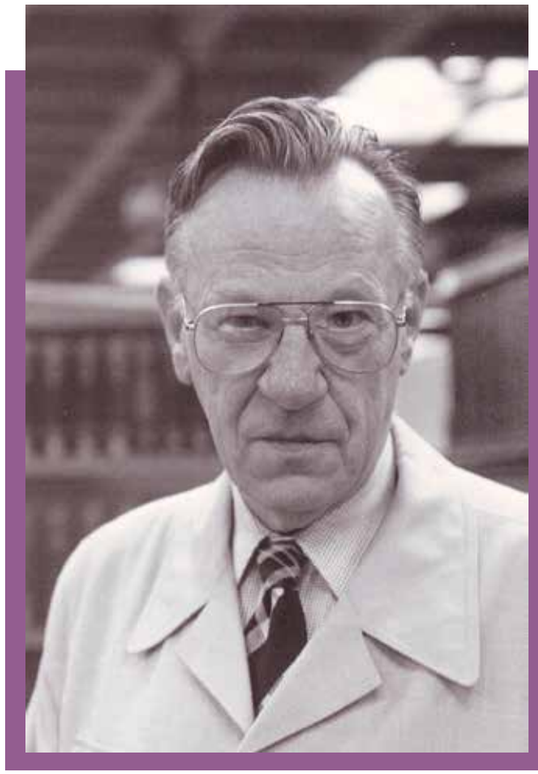

Hij is de verpersoonlijking van een 'wandelende encyclopedie'.

Het afscheid van Guus Mathijsen betekent een flinke aderlating voor de redactie van *Argos*. Dit verlies kon gelukkig gecompenseerd worden door het aantreden van de nieuwe leden drs. Arie Plaisier, prof. dr. Ad Rijnberk en dr. Ronald Rommes. We spreken de hoop uit dat dit eerste nummer van de vijfde serie van *Argos* u veel leesplezier zal verschaffen.

Namens de redactie,

PETER KOOLMEES

Programma van de Najaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap

DATUM DINSDAG 27 OKTOBER 2009

PLAATS *Collegezaal Departement Gezondheidszorg Paard, faculteit Diergeneeskunde, Yalelaan 114, 3584 CM Utrecht*

DAGVOORZITTER **drs. Rob Back**

PROGRAMMA

10.00-10.30 uur Ontvangst met koffie

10.30-11.45 uur Huishoudelijke vergadering

11.45-12.15 uur **Drs. Erik Jan Tjalsma,** dierenarts bij De Tweede Lijn, Wilhelminaoord: 'Schurft bij dieren in de negentiende eeuw'.

12.15-13.30 uur Lunch met gelegenheid tot bezichtiging van de museale collectie

13.30-14.00 uur **Mw. Drs. Irène M.E. Boor-van der Putten,** rustend dierenarts: *"Il fallait un clinicien et c'est un chimiste qui s'en mêle"*. De receptie van de ideeën van Pasteur door veterinair Nederland'.

14.00-14.30 uur **Prof. Dr. Frans van Knapen,** hoogleraar veterinaire volksgezondheid te Utrecht: 'De betekenis van Dr. Jaap van der Hoeden (1891-1968) voor de geneeskunde in Nederland'.

14.30-15.00 uur **Drs. Steven van Beurden,** promovendus diergeneeskunde: 'Tussen D.S.K. en K.N.M.v.D. Over de relatie tussen de Diergeneeskundige Studenten Kring en de Maatschappij voor Diergeneeskunde in de periode 1932-1972'.

15.00-16.00 uur Einde van het programma, gevolgd door een borrel

Samenvattingen van de lezingen

Drs. Erik Jan Tjalsma
Schurft bij dieren in de negentiende eeuw

Om de geschiedenis van schurft bij dieren te bestuderen, kan men niet de geschiedenis van de schurft bij de mens negeren. Al eeuwen zijn schurftachtige huidaandoeningen bekend bij mens en dier en zijn zij onderwerp van studie geweest. Er werden 'dierkens' in de huid gevonden, maar slechts weinig onderzoekers zagen hierin de oorzaak van de schurft. Het zou nog eeuwen duren voordat dit causale verband werd geaccepteerd binnen het medische gedachtegoed. In de jonge diergeneeskundige wetenschap werd al snel aandacht besteed vooral aan de schapenschurft (Chabert, in Lyon). Gottlieb Walz (Stuttgart) ontdekte in 1809 niet alleen de schapenschurftmijt, maar wees deze mijt aan als veroorzaker van de economisch belangrijke ziekte en toonde ook de besmettelijkheid hiervan aan. Een paar jaar later deed Jean-Baptiste Gohier in Lyon hetzelfde voor andere diersoorten.
In Nederland was Alexander Numan aanvankelijk sceptisch over de mijt als oorzaak van de schapenschurft. Hij publiceerde over deze schurft in 1847, met name over de therapieën. De arts Diederik Herman van Leeuwen had in 1846 een boekje over de scabies bij de mens geschreven en in 1847 een "Verhandeling over de schurft bij dieren". In beide werken verdedigde hij met kracht het feit dat de schurftmijt de veroorzaker was van de schurft. Voor de conceptualisatie van schurft in Nederland speelde hij een centrale rol.

Mw. Drs. Irène M.E. Boor-van der Putten
"Il fallait un clinicien et c'est un chimiste qui s'en mêle". De receptie van de ideeën van Pasteur door veterinair Nederland'.

De opkomst van de bacteriologie in de laatste kwart van de negentiende eeuw die het einde van de therapeutische onmacht van arts en veearts inluidde, is onlosmakelijk verbonden met de naam van Louis Pasteur. Het werk van deze Franse chemicus is cruciaal geweest voor de ontwikkeling van de strijd tegen de besmettelijke dierziekten. Miltvuur, kippencholera, vlekziekte, rabiës zijn het object geweest van zijn belangrijkste onderzoeken. Niet alleen werd de oorzaak van infectieziekten verklaard, ook de aanpak van de preventie kreeg een geheel nieuw karakter door het ontwikkelen van specifieke vaccins. Bovendien was dit de eerste aanzet van een formidabele onderzoekingstocht.
Na verloop van tijd werd Pasteur in eigen land als een nationale held geëerd. De acceptatie van zijn theorieën verliep echter niet zonder slag of stoot. De gevestigde medische stand wenste blijkbaar niet zonder meer de "kiemtheorie" van een niet-vakgenoot over te nemen. Door de aard van het onderzoekingsveld voelden veterinairen zich meer betrokken. De receptie van Pasteurs ideeën door veterinair Nederland is het onderwerp van deze presentatie: hoe werden de nieuwe inzichten opgepakt door vakliteratuur, onderwijs en praktijk?

Prof. Dr. Frans van Knapen
De betekenis van dr. Jaap van der Hoeden (1891-1968) voor de geneeskunde in Nederland

Jaap van der Hoeden is een bijna vergeten dierenarts-microbioloog, die vanaf het begin van de vorige eeuw (ca. 1920) een pionier was op het terrein van "moderne" diagnostische methoden van bacteriële infecties bij de mens. Als dierenarts was hij bij veel infecties ook betrokken en geïnteresseerd in veterinaire aspecten van nog maar net ontdekte zoönosen. Hij heeft belangrijk onderzoek gedaan naar brucellose en tuberculose bij mens en dier. Als joodse dierenarts moest hij onderduiken in de Tweede Wereldoorlog en besteedde die tijd aan zijn grootste werk: een standaardwerk over "de Zoonosen". Na de oorlog emigreerde hij naar Israel om zijn carrière voort te zetten bij een door hemzelf opgezet veterinair instituut. Was hij medisch microbioloog in hart en nieren of een dierenarts met belangstelling voor bacteriologie?

Drs. Steven J. van Beurden
Tussen D.S.K. en K.N.M.v.D. Over de relatie tussen de Diergeneeskundige Studenten Kring en de Maatschappij voor Diergeneeskunde in de periode 1932-1972

In 1932 stond de Maatschappij voor Diergeneeskunde (MvD) aan de basis van de oprichting van de Diergeneeskundige Studenten Kring (D.S.K.). Hoewel beide verenigingen in beginsel een duidelijk gescheiden doelgroep hebben, zijn ze toch onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de decennia (1932-1972) die volgden, ontwikkelde de MvD zich tot een beroepsorganisatie voor alle dierenartsen; de D.S.K. groeide uit tot de overkoepelende studievereniging voor alle veterinaire studenten. Gedurende die periode werd de aard van de relatie tussen de twee verenigingen enerzijds bepaald door al dan niet veterinair of studentgerelateerde maatschappelijke ontwikkelingen, anderzijds door een aantal meer constante factoren. Met name in tijden dat de verenigingen minder van elkaar afhankelijk waren, bekoelde de relatie nogal eens. Intensiever contact werd veelal ingegeven door het gedeelde terugkerende probleem van ledenbinding. De ontwikkelingen van zowel de aard als de intensiteit van de relatie maken de gedeelde geschiedenis van de twee verenigingen bijzonder boeiend.

LEENDERT P. LOUWE KOOIJMANS[a]

Van jager tot boer in Nederland[b]

Zo'n 11.000 jaar geleden stapten de jager-verzamelaars uit het einde van de Natuf-cultuur in de Levant als eersten over op landbouw als grondslag van hun voedselvoorziening. Daarvóór hadden ze reeds hun mobiliteit opgegeven en waren ze in vaste woonplaatsen gaan wonen, op strategische plaatsen, van waaruit zij de natuurlijke voedselbronnen van de omringende landschappen exploiteerden.

Een prominente rol speelden daarbij de natuurlijke velden van wilde granen op de berghellingen, waarvan de opbrengst in silo's werd opgeslagen, die in de ondergrond werden uitgehakt. Verder werd er gejaagd op gazellen, schapen en geiten en ook gevist. Op deze wijze was de voedselvoorziening het gehele jaar verzekerd zonder dat men het nodig was om rond te trekken. Ook was het de basis voor een bescheiden bevolkingsgroei. Deze ontwikkeling was begunstigd door de klimaatsverbetering, met name de toegenomen neerslag in die periode, die samenvalt met het aflopen van de laatste ijstijd in onze streken. Die klimaatsverandering ging echter gepaard met sterke fluctuaties. Tot tweemaal toe viel na periode van opwarming de koude weer in. De succesvolle Natuf-gemeenschappen nu werden getroffen door de laatste koude-terugslag, in het noorden bekend als de Jonge Dryastijd en het lijkt erop dat de ontwikkeling van graanverbouw en de domesticatie van schaap en geit daarop hun antwoord is geweest. In elk geval konden ze op die basis hun sedentaire bestaan voortzetten.[1]

Door het proces van uitzaaien en oogsten werden variëteiten van diverse graansoorten met vergroeide aarspil geselecteerd, een eigenschap die in het wild ongunstig is, maar bij de akkerbouw juist voordelig. Wij laten hier de gewassen verder rusten en concentreren ons op het vee. Ook daarbij gaat het om het ingrijpen in het reproductieproces en in dit geval zeker om het actief selecteren van dieren op eigenschappen als makheid en kleiner formaat, die hen beter beheersbaar maakten. Na de ovicapriden in de Levant weren in het zuidoosten van het huidige Turkije ook het zwijn en het rund gedomesticeerd, tezamen de vier belangrijkste westerse landbouwhuisdieren. Aan de gewassen worden diverse peulvruchten en oliehoudende zaden toegevoegd, waardoor er al betrekkelijk snel een compleet 'agrarisch pakket' ontstaat in een gebied dat zich naar het oosten uitstrekte tot aan de Indus en naar het noorden tot aan de Kaukasus.

Abstract

From Hunter to Farmer in the Netherlands

This paper presents a general overview of the acceptance of farming by the indigenous people of the Netherlands, with an accent on animal husbandry. Modern DNA research shows that cattle were introduced from the Near East, like sheep and goat, and most crops, but that the Neolithic farming population of Europe mainly rooted in the indigenous hunter-gatherers. The 'agricultural package' as offered by the loess-bound Bandkeramik communities around 5300 BC appeared not to have been very attractive for the communities in the wide plain to the north of the loess zone. Various Neolithic aspects were adopted over a long time trajectory, domestic animals from 4600 BC onward, but it is only two millennia after the first contacts that we have the first indications for fully agrarian societies. From the Middle Bronze Age onward longhouses with byre came into use, a characteristic North European development. It is suggested that safe-keeping against raids and the more intensive use of dung have been the main motives.

Afb. 1. De verbreiding van de neolithische levenswijze vanuit het Nabije Oosten over Europa tussen circa 6500 en 5200 v. Chr. Het was een cultureel gedifferentieerd proces (de diverse grijstinten) met belangrijke perioden van stilstand, waarbij grote culturele veranderingen optraden (de vette lijnstukken). De lijn langs de noordrand van de centraal-Europese bandkeramiek mag doorgetrokken worden tot aan het nauw van Calais. Uit J. Guilaine, 'Préface', in: J. Tarrête & Ch.-T. le Roux (eds.), Archéologie de la France, Le Néolithique *(Parijs 2008) 11.*

[a] Prof.dr. L.P.L. Kooijmans, Het Jachthuis, Imbosch 5, 6961 LJ Erbeek, louwekooijmans@planet.nl, emeritus hoogleraar prehistorie, Universiteit Leiden.

[b] Bewerking van een voordracht gehouden tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 1 april 2009 in het Nationaal Veeteelt Museum te Beers.

Verbreiding over Europa

Pas na een aantal millennia, rond 6200 v.Chr. verbreid deze nieuwe, agrarische levenswijze zich naar het westen en wel via twee routes: de ene via de Balkan en het stroomgebied van de Donau tot in ons land, de andere langs de kusten van de Middellandse Zee tot in Portugal (afb. 1). Wij spreken van 'neolithisatie' omdat in het algemeen de voedselproductie wordt gezien als hét bepalende kenmerk van het 'Neolithicum', d.w.z. de nieuwe steentijd, in contrast met het voorafgaande Mesolithicum van de jager-verzamelaars. Lange tijd is een belangrijk punt van discussie de aard van dit verspreidingsproces geweest: gaat het om het binnentrekken van boeren uit het oosten, een immigratie, of hebben de inheemse jagers de nieuwe levenswijze overgenomen? Is het *demic diffusion of cultural diffusion*? We kwamen er met de traditionele archeologie en fysische antropologie feitelijk niet uit.

De oplossing wordt nu aangereikt door het onderzoek van het mitochondriaal DNA van het menselijk skeletmateriaal uit de grafvelden van de vroegste boeren.[2] Bij een analyse van 57 skeletten uit grafvelden in Duitsland, Oostenrijk en Hongarije bleken er 24 nog reproduceerbaar mtDNA te bevatten. Daarvan toonden er 18 verschillende sequenties die heden nog algemeen voorkomen, maar zes individuen van vijf ver uiteen gelegen locaties (25% dus) bezaten in het onderzochte traject een bijzondere en tegenwoordig zeldzame *lineage*, die maar bij 0,2 % van de huidige bevolking van geheel Eurazië wordt aangetroffen. Op basis van een reeks simulatiemodellen voor verschillende verklaring komen de auteurs tot de conclusie dat de invloed van eventueel binnenkomende boeren heel beperkt is geweest, tenminste in de vrouwelijke afstammingslijnen (mtDNA wordt alleen via de vrouwelijke lijn overgeërfd) en dat deze discrepantie alleen goed verklaarbaar is door verlies ten gevolge van *genetic drift*. De eerste boeren in Centraal-Europa stammen dus overwegend af van de inheemse jagers, die de neolithische levenswijze hebben overgenomen.

Ook naar de herkomst van het rund is DNA-onderzoek gedaan.[3] De mitochondriale lineages van Europese wilde oerrunderen bezitten een zgn. P-haplogroep (P staat voor *primigenius*), alle huisrunderen en het West-Aziatische oerrund bezitten daarentegen een T-haplogroep (T = *taurus*) (afb. 2). Omdat mitochondriaal DNA alleen via de vrouwelijke lijn wordt doorgegeven, betekent dit dat vrouwelijke oerrunderen in Europa geen rol hebben gespeeld in het domesticatieproces. Mochten koeien van het wilde oerrund in Europa door gedomesticeerde stieren gedekt zijn, dan zal zich dat aan onze waarneming onttrekt, omdat het hybride kalf in het wild zal zijn geboren en opgegroeid. Er is aangevoerd dat het omgekeerde mogelijk het geval is geweest, hetgeen alleen via analyse van het mannelijke Y-chromosoom zou zijn te achterhalen. De claims dat dit inderdaad het geval zou zijn, blijken niet houdbaar. Daarmee is de import van het huisrund, zonder hybridisatie met de lokale Europese oerrunderen nog steeds het voorkeursmodel voor de oorsprong van het Europese rundvee. Dergelijke tests zijn voor schaap en geit onnodig, omdat de wilde voorouders daarvan in Centraal- en West-Europa niet voorkwamen. Alleen voor het varken wordt veelvuldige kruising tussen wilde en tamme dieren verondersteld.

De eerste boeren in Nederland[4]

Zo arriveren boeren met inheemse, Europese roots, maar met exotische gewassen en vee, rond 5300 v. Chr. in onze contreien, om meer precies te zijn: op de vruchtbare lössgronden van Zuid-Limburg. Hun 'cultuur', dat wil zeggen hun materiële uitrusting en gewoonten, had enkele eeuwen eerder gestalte gekregen in het westelijke deel van de Hongaarse Laagvlakte en de daaraan grenzende streken. Naar het karakteristieke aardewerk spreken we van 'de bandkeramische cultuur'. Zij leefden in zwaar gebouwde, houten huizen, grote van meer dan 30 m lengte tot kleine van niet meer dan 8 m, gegroepeerd in kleine, open dorpjes. Het omringende loofbos werd gekapt voor de aanleg van akkers, waar emmer- en eenkoorntarwe werden verbouwd, erwten, linzen, lijnzaad en maanzaad, zoals dat is aangetoond op basis van verkoolde resten uit de afvalkuilen in de nederzettingen. Bot is op de Nederlandse woonplaatsen niet geconserveerd, maar gegevens uit Frankrijk en Duitsland wijzen erop dat in de veeteelt het rund domineerde en dat jacht van ondergeschikt belang was.

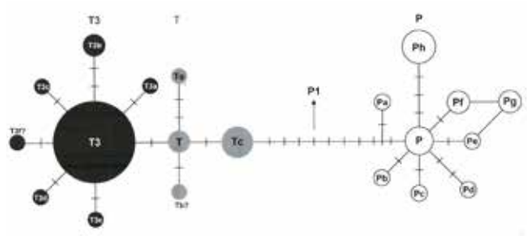

*Afb. 2. De genetische relaties tussen 40 prehistorische huisrunderen en 17 oerrunderen uit het tijdvak mesolithicum-Bronstijd in Europa. Elke cirkel vertegenwoordigt één haplotype (dat is een specifieke genensequentie). De diameter daarvan staat in verhouding tot de frequentie van voorkomen. Dwarsstreepjes geven mutaties aan en dus de genetische afstand. Haplotypen die kunnen worden afgeleid van een gemeenschappelijke voorouderlijke sequentie zijn gegroepeerd in 'haplogroepen', hier aangegeven in donkergrijs (T3), lichtgrijs (T) en wit (P). Er is duidelijk geen genetische relatie tussen het Europese oerrund (*Bos primigenius*, P-groep) en de gedomesticeerde runderen, die overeenkomen met de wilde runderen in het Nabije en Midden-Oosten (Bos taurus, T-groep). Uit Bollongino & Burger, 'Neolithic cattle domestication' (n. 3) 180.*

De veronderstelde belangrijke plaats van het oerrund in het meest nabije faunaspectrum (Müddersheim in het Rijnland) is gebaseerd op het gebruik van onjuiste scheidingscriteria tussen huis- en oerrund. Wij nemen aan dat het vee werd geweid in de dalvlakten, bij ons met name van de Maas en de Geleenbeek. Hoewel die vooral begroeid zullen zijn geweest met broekbossen, lijkt dat toch het enige voor beweiding geschikte biotoop te zijn geweest. Naar mate de bevolking groeide – in enkele eeuwen naar schatting tot globaal 2000 zielen – trok men met het vee ook verder noordelijk, tot aan het dal van de Roer. Varkens zullen in de bossen zijn gehoed, het beperkte open terrein verklaart waarschijnlijk het geringe belang van schaap en geit.

Dit was een geheel ander boerenbedrijf dan we dat uit historische tijd kennen. De ploeg was nog onbekend; akkers zullen met de hak zijn bewerkt, zodat er misschien beter van een grootschalige tuinbouw gesproken kan worden. Verder is uit waarnemingsreeksen van proefstations gebleken dat de löss ook zonder bemesting over lange tijden goede opbrengsten levert, hetgeen de voorkeur van deze boeren juist voor de lössgronden verklaart. Het formaat van de kleine woonhuizen sluit veestalling uit, maar ook voor de grootste huizen wordt die niet aangenomen. Veestalling is een hoogwaardige verzorging, die voedering vereist en uitmesten. Technisch waren de bandkeramiekers daarvoor niet geëquipeerd. De 'uitvinding' van het wiel en de wagen zou namelijk pas 1500 jaar later plaatsvinden. In het algemeen worden de grote huizen gezien als de manifestatie van de leidende huishoudens van de gemeenschap, die in staat waren meer arbeid te mobiliseren dan de bewoners van de kleine huizen. Geen functionele maar een sociale verklaring, dus.

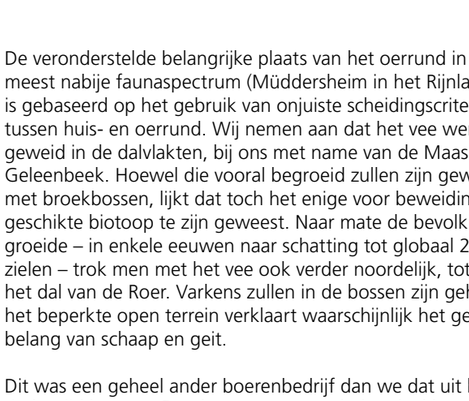

Afb. 3. Hardinxveld-De Bruin, circa 4600 v.Chr. Samenstelling van het oudste faunaspectrum met huisdieren, ten noorden van de löss, uitgedrukt in het botgewicht. De gewichtsverdeling geeft een beter beeld van het economisch belang dan de aantallen determinaties. De niet nader dan als 'zwijn' determineerbare resten zijn proportioneel ingedeeld op basis van het geringe aantal op soort gedetermineerde kiezen. Op basis van gegevens in J.F.S. Oversteegen e.a., 'Zoogdieren, vogels en vissen', in: L.P. Louwe Kooijmans (ed.), Hardinxveld-Giessendam, De Bruin. Een jachtkamp uit het Laat-Mesolithicum en het begin van de Swifterbant-cultuur, 5500-4450 v. Chr. *(Amersfoort 2001) 209-297, aldaar 225, tabel 8.9.*

Neolithisering van het noorden[5]

Terwijl de neolithisering van Centraal- en West-Europa zich voltrok binnen een tijdspanne van vijf à zes eeuwen, tussen 5500 en 4900 v.Chr., zou het meer dan 1500 jaar duren voor ook de gemeenschappen in de grote vlakte ten noorden van de löss, vanaf het Nauw van Calais tot in Polen, zouden overschakelen op het boerenbedrijf. Dat geldt dus ook voor ons land. Er is al die tijd sprake van een markante scheiding langs de noordrand van de lösszone, met aan de ene zijde boeren, met opeenvolgende culturele bagage, en aan de andere zijde jagers, vissers en verzamelaars. Er waren wel contacten over en weer, die vooral blijken uit bepaalde typen geslepen bijlen die overal in de noordelijke laagvlakte zijn gevonden en die de jagers kennelijk wisten te verwerven van de boeren.
Dat betekent dat men kennis had van elkaar, maar dat de jagers er bewust voor kozen hun traditionele levenswijze voort te zetten. Het neolithisatieproces stokte. Welke zouden daarvan de oorzaken zijn? We kunnen een paar factoren noemen die waarschijnlijk een rol hebben gespeeld. Ten eerste het ontbreken van grondsoorten als de löss, met een hoge natuurlijke vruchtbaarheid. Ten tweede het feit dat de gewassen van mediterrane origine mogelijk nog niet met succes zo ver noordelijk wilden groeien, en ten derde dat deze noordelijke streken met hun brede rivier- en beekdalen juist een prima basis boden voor het alternatief. Kennelijk was het 'agrarische pakket', zoals de bandkeramiekers en hun opvolgers dat aanboden, onaantrekkelijk en moeilijk inpasbaar.

Neolithicum in de *wetlands* van West-Nederland

Het is een onderzoekshandicap dat wij de jager-verzamelaars in ons land slecht kennen van de zandgronden, waar alles behalve steen, is zijn vergaan. De uitgestrekte natte gebieden langs de benedenlopen van de grote rivieren tot aan de kust, hebben echter een schat van informatie opgeleverd door de zeer goede conserveringscondities voor organisch materiaal. Daar zijn woonplaatsen ontdekt, gedetailleerd opgegraven en geanalyseerd, die het hele traject vanaf 5500 v.Chr. afdekken, met slechts een enkel relatief kort hiaat. De oudste niveaus, in het traject van de Betuweroute bij Hardinxveld, liggen tot -10 m NAP. Jongere bewoningssporen bevinden zich op steeds geringere diepte als gevolg van de stijging van de zeespiegel en het grondwater, en van de sedimentatie die daarmee gelijke tred hield. Deze gegevens laten zien dat de 'neolithisatie van het noorden' een geheel ander verloop heeft gehad, geen *package deal*, maar een heel gefaseerde overname van verschillende aspecten van de neolithische levenswijze. Het begint met technische verworvenheden: geslepen bijlen en aardwerk reeds vanaf 5000 v.Chr. Offerpraktijken wijzen er op dat er vanaf circa 4700 sprake is met veranderingen in de relaties tussen mensen en de natuur, een nieuwe kosmologie, die we ook in verband brengen met de zuidelijke contacten. Het is frappant dat de oudste aanwijzingen voor de introductie van huisdieren uit dezelfde tijd stammen. Het gaat om resten van alle vier huisdieren, die in de jongste laag van Hardinxveld ongeveer 25% van de aantallen gedetermineerde botten uitmaken (afb. 3). Van rund en schaap/geit zijn alleen lange beenderen aanwezig, hetgeen er op duidt dat zij als bout zijn aangevoerd en de dieren – begrijpelijk – niet in de moerassen werden gehouden, maar elders, waarschijnlijk op de Brabantse zandgronden. We kennen daar echter geen sites die uit deze tijd dateren, maar dat is zeker (mede) een gevolg van de slechte herkenbaarheid daarvan. In dezelfde laag ontbreekt ieder spoor van graan, ondanks een speciaal bemonsteringsprogramma. Kennelijk zijn de huisdieren het begin van de 'economische neolithisatie' en volgt de akkerbouw later. Dat is na een aantal eeuwen, rond 4000 v.Chr. op verschillende plaatsen duidelijk het geval, zoals in een woonplaats aan een oude zoetwaterkreek bij Swifterbant, waar ook sporen van grondbewerking zijn gevonden en de huisdieren 40% scoorden. Deze opeenvolging is wel begrijpelijk. Ten eerste zal het houden van vee in het mannelijke domein thuis hebben gehoord en waren het primair de mannen die de contacten met de boeren zullen hebben onderhouden. Verder zal het vee beter inpasbaar zijn geweest in het dagelijks leven dan de veel arbeids- en kennis-intensievere teelt van gewassen.

Afb. 4. Schipluiden, c. 3600 v.Chr. Phalanx van oerrund (links) en huisrund (rechts), die fraai de reductie in afmetingen bij het domesticatieproces illustreren en tevens het naast elkaar bestaan van veeteelt en jacht (al was het oerrund daarin van ondergeschikt belang). Uit Zeiler, 'Mammals' (n. 15) 398.

De gemeenschappen in de *wetlands* van westelijk Nederland combineerden zo in hun bestaan het beste van twee werelden, de traditionele exploitatie van een breed spectrum aan natuurlijke bronnen, met de nieuwe vormen van voedselproductie (afb. 4). Het is moeilijk om het belang van al die verschillende bronnen te meten, omdat onze kennis op zo ongelijksoortige bronnen berust als graankorrels, visresten en beenderen van grote zoogdieren. Een nieuwe techniek geeft daarbij nu uitsluitsel.[6] De samenstelling van de stabiele isotopen van koolstof (^{13}C:^{12}C, aangegeven als δ13C) en stikstof (^{15}N:^{14}N; $\delta^{15}N$) van menselijk botmateriaal houdt namelijk verband met de proteïnecomponent van het dieet. Hoge waarden voor $\delta^{13}C$ wijzen op een marien dieet, hoge waarden voor $\delta^{15}N$ betekenen een hoge positie in de voedselketen, bijvoorbeeld de consumptie van veel vis. Het is dan interessant te zien dat het consumptiepatroon van twee halfagrarische gemeenschappen uit de periode 4000-3500 nog nauwelijks verschilde van dat van de mensen in Hardinxveld, meer dan 1500 jaar eerder: in alle gevallen is de bijdrage van vis prominent en significant verschillend van volledig neolithische gemeenschappen elders, zoals die in Denemarken en Portugal. Nederland loopt in de overstap naar het boerenleven heel duidelijk vér achter, ten minste voor zover het de bewoners van de *wetlands* betreft, want daartoe is onze informatie beperkt.

3500 v.Chr.

Een belangrijke omslag vindt vervolgens plaats in het midden van het 4e millennium. Wij kunnen die in verband brengen met veel intensievere contacten met de agrarische gemeenschappen van de Michelsberg-cultuur in de löss-zone. Die contacten blijken uit de herkomst van het gebruikte vuursteen en uit overeenkomsten in de daarvan gemaakte werktuigen. Er is dan voor het eerst sprake van nederzettingen, waar jacht en visserij geen rol van betekenis meer speelden, maar de bewoners zich volledig wijdden aan hun vee en gewassen. De een is opgegraven in het oosten in het rivierengebied bij Oosterhout, tegenover Nijmegen, de ander aan de kust bij Rijswijk (Z-H), maar niet iedereen was zo voortvarend. In sommige gebieden, zoals West-Friesland, zouden visvangst en de eendenjacht 1000 jaar later nog van aanzienlijk belang zijn. In de tijd omstreeks 3500 v.Chr. tekent zich in ons land nog een tweede, nieuwe ontwikkeling af, die we de 'sociale neolithisatie' kunnen noemen: het langdurig samenwerken van verschillende huishoudens op een permanente woonplaats. De nederzetting bij Schipluiden is het eerste voorbeeld van zo'n collectief, waarbij men het gemeenschappelijke erf met een hek omringde en dat enkele malen vernieuwde.[7] Ook was er een gemeenschappelijk terreingedeelte waar kuilen werden gegraven ten behoeve van de zoetwatervoorziening in tijden van overstroming. In latere tijden, met name in de brons- en ijzertijd, zullen hele zo hele landschappen gezamenlijk met erven en hekken of sloten worden ingericht. Zo rond 3500 v.Chr. is Schipluiden nog een unicum.

De *secondary products revolution*

De laatste eeuwen van het 4e millennium zijn een periode van innovatie, die wordt aangeduid als de *secondary products revolution*. Daarmee wordt het gebruik bedoeld van 'producten' van het vee, waarvoor dit niet behoeft te worden geslacht: melk, trekkracht, mest, wol. De bedenker van de term, Andrew Sherratt[8] veronderstelde dat dit alles in een betrekkelijk korte periode plaatsvond, in de eeuwen vóór 3000, en min of meer synchroon zowel in het Nabije Oosten als in Europa, als gevolg van wederzijdse kennisuitwisseling. Een groot probleem hierbij is, dat deze producten archeologisch niet zo gemakkelijk zijn aan te tonen, het belang ervan nog lastiger en dat het systematisch gebruik waarschijnlijk voorafgegaan is door een (lange) periode van ontwikkeling en experimenten. Trekdieren worden indirect aangetoond door het gebruik van ploegen en wagens.[9] Ploegen leiden we vooral af uit krassen in de bodem, in het opgravingvlak zichtbaar aan de basis van oud akkerland (afb. 5). De oudste stammen uit 3500 v.Chr., de oudste in Nederland zijn maar weinig jonger. Zij horen bij de trechterbekercultuur, de hunebedbouwers. Het wiel is

Afb. 5. Groningen, sporen van ploegen met het eergetouw door boeren van de trechterbekercultuur, circa 3200 v.Chr. Foto: gemeente Groningen.

in dezelfde tijd uitgevonden: er is in Polen een schematische afbeelding van een wagen op aardewerk en er zijn aardewerk wagenmodellen uit Hongarije. Houten schijfwielen, vervaardigd uit één stuk zijn in de Drentse venen gevonden, maar die zijn zo'n duizend jaar jonger. Wagens en ploegen betekenden een revolutie in het boerenbedrijf. Met de eenvoudige prehistorische ploeg of 'eergetouw' werd de zode nog niet gekeerd, maar alleen gescheurd. Wel konden daarmee natuurlijk grotere stukken land in cultuur worden gebracht.

De mogelijkheid van zwaar transport vergrootte de actieradius van de boer. Voor akkerbouw op schrale zandgronden lijkt bemesting een absolute voorwaarde. Die is echter lastig direct aan te tonen. In het algemeen gaan we er voor het Neolithicum vanuit dat het vee op braakliggende akkers werd geweid en van een *shifting cultivation* met lange braakperioden.
De ontwikkeling van melkvee is lastiger te traceren. Afbeeldingen in Mesopotamië en Egypte laten melken al zien in het eerste deel van het 3e millennium, maar dergelijke informatie ontbreekt in prehistorisch Europa. Aardewerk vergietvormen uit de periode 5000-4500 v.Chr. zijn wel met zuivelbereiding in verband gebracht. Een dominantie van oude runderen in de opgegraven beenderen zou kunnen wijzen op melkvee in plaats van slachtvee, maar dat is in het algemeen niet het geval. De laatste jaren is geprobeerd melk aan te tonen door de toepassing van geavanceerde fysisch-chemische analyses op prehistorisch aardewerk, dat namelijk vrij poreus is, waardoor de oorspronkelijke inhoud in de potwand kan zijn getrokken. Het gaat om gaschromatografie en idem in combinatie met massaspectroscopie. Daarmee zouden (resten van) melkvetten te onderscheiden zijn van andere dierlijke vetten. In het vroege Neolithicum (5900-5300 v.Chr.) van Zuidoost-Europa worden de verkregen analyseresultaten (49 samples) verklaard door onder meer de aanwezigheid van melkresiduen. Er wordt gedacht aan het op kleine schaal melken van de schapen en geiten, die daar overwegend werden gehouden, zo'n 2000 jaar voor de 'revolutie'.[10] Een analyse van maar liefst 900 scherven uit Zuid-Engeland (437 Neolithisch, 256 Bronstijd en 237 IJzertijd), met dezelfde technieken leidde tot de conclusie dat 'dairying was a major component of farming practices in British prehistory from the mid-fifth millennium onwards'.[11] Een dergelijke uitspraak staat op gespannen voet met het beeld dat archeologen zich van de neolithische veeteelt hadden gevormd, namelijk dat van hoeden in het vrije veld of in het bos, soms in een transhumance-systeem en zonder veestalling. Een geheel andere uitkomst wordt gegeven door een andere high tech analyse: namelijk het (ancient) DNA-onderzoek naar het gen dat de lactase-persistentie bepaalt. Dat is de voortzetting van de eigenschap die kleine kinderen bezitten om lactose te verteren door de aanmaak van het enzym lactase. Bij volwassenen wordt die aanmaak irreversibel onderdrukt, maar dat is bij de huidige Europeanen niet (meer) het geval. Bij geen van de onderzochte menselijke skeletten (één Mesolithisch en acht vroeg-Neolithische) werd het allele dat algemeen bij Europeanen met lactase-persistentie wordt geassocieerd vastgesteld.[12] Lactase-persistentie zou zijn ontwikkeld als een selectie op basis van de beschikbaarheid van melk, waarmee perioden van slechte oogst konden worden opgevangen (de 'cultuurhistorische hypothese') en niet vanouds genetisch zijn bepaald. De discussie lijkt daarmee weer helemaal te zijn opengegooid, óver de hoofden van de archeologen heen.
Laten we terugkeren naar Nederland en bezien hoe het boerenbedrijf zich in de late prehistorie ontwikkelt.

Bekertijd, Bronstijd en IJzertijd

In de loop van het derde millennium, ruwweg de periode van de 'bekerculturen', zien we betrekkelijk weinig verandering in het boerenbedrijf. Belangrijkste is wel dat er geen sprake meer is van gescheiden akkerbouw en veeteelt, maar van de integratie van beide tot een eenvoudige vorm van gemengd bedrijf, waarbij het vee werd ingezet ten dienste van de akkerbouw en de man met zijn dieren dus taken op zich nam die traditioneel tot het domein van de vrouw behoorden.
Vanaf deze tijd richt men zich volledig op het boerenbedrijf en spelen jacht en visserij nauwelijks meer een rol. Dat is enerzijds wel begrijpelijk, omdat de bevolking was toegenomen en het wild teruggedrongen, maar voor de visvangst kan dat argument toch niet gelden. Het is duidelijk een bewuste keuze geweest om de natuur te laten voor wat die was en een *domestic life* te gaan leven, waarin het agrarisch ingerichte landschap met akkers, huis en haard centraal stonden.
De kleine, neolithische huizen – feitelijk een soort eengezinswoningen en zeker geen boerderijen in de huidige zin – werden in deze tijd wel tot langere constructies uitgebouwd, mogelijk voor het onderbrengen van vee, maar dat is pas in de loop van de Bronstijd, in elk geval vanaf 1500 v.Chr. met zekerheid vastgesteld door de sporen van veeboxen (afb. 6). Die huizen waren tot 30 m lang en het stalgedeelte kon plaats bieden aan wel 40 stuks vee.[13] We spreken dan van 'woonstalhuizen', echte boerderijen dus, maar nogmaals, deze traditie heeft waarschijnlijk veel oudere wortels, tot in de bekerperiode. Dit is een typisch continentale, Noord-Europese traditie, van ons land tot in het zuiden van Zweden en het is daarbij een kernvraag, *waarom* men overging tot het stallen van vee. In eerste instantie ben je geneigd te denken aan winterstalling van het vee en aan de oorsprong van het veebedrijf zoals we dat heden nog kennen. We moeten daar evenwel enkele vraagtekens zetten. Winterstalling is niet nodig, ook niet in het noorden. Al 2000 jaar lang bleef het vee het hele jaar rond buiten en was het kennelijk winterhard. De veeboxen kunnen een maatregel zijn geweest voor de opvang van mest, ter beschutting van jonge en drachtige dieren of tegen veeroof. Winterstalling zou, ten tweede, de verzorging van wintervoer betekenen en dat lijkt toch een te grote opgave in een maatschappij die slechts de sikkel kende en niet de zeis. Die zou pas aan het einde van de ijzertijd zijn intrede doen.
Dat het rundvee een bijzondere plaats innam bij de bronstijdmensen is wel duidelijk. Ten eerste weten we uit een groot aantal faunacomplexen, met name uit West-Friesland en het rivierengebied, dat het rund in deze tijd absoluut centraal stond, met globaal 80% van de gedetermineerde botten.

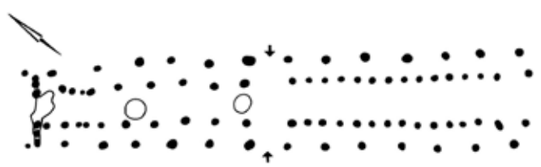

Afb. 6.
Emmerhout, plattegrond van een woonstalhuis met veeboxen uit de Midden-Bronstijd. Uit Waterbolk, 'Evidence of cattle stalling' (n. 13) 387.

Die runderen waren daarbij opvallend klein, met een schofthoogte van niet meer dan 1,05 m (afb. 7). Kennelijk was het aantal stuks vee belangrijker dan het formaat, iets waarvoor we goede etnografische voorbeelden kennen uit vergelijkbare, tribale samenlevingen: rijkdom en prestige die worden uitgedrukt in de omvang van de veestapel. Gewelddadige veeroof door middel van raids horen daarbij en dat dit ook in onze bronstijd het geval kan zijn geweest laat een bijzonder graf zien, uit circa 1500 v.Chr., opgegraven in Wassenaar, waarin twaalf mensen, mannen, vrouwen en kinderen tezamen waren begraven. Enkele skeletdelen toonden slagsporen en tussen de ribben van één dode bevond zich een vuurstenen pijlspits.[14] Martialiteit, en impliciet het bestaan van gewapende conflicten, blijkt in het algemeen uit de bronzen wapens die een belangrijke rol speelden in offerrituelen en die soms in graven werden meegegeven.
Terug naar het boerenbedrijf. In het faunamateriaal zijn nu in ons land ook voor het eerst ossen aangetoond en het leeftijdspectrum van het geslachte rundvee in West-Friesland wordt gezien als een argument voor melkvee. Tussen de vele duizenden zijn maar weinig gevallen van pathologie aangetroffen. Tussen de 7750 runderbotten uit de Midden-Neolithische nederzetting van Schipluiden werden zeven afwijkingen gevonden. Het meest opmerkelijke is een dijbeengewrichtsholte in een bekken met sterke slijtage en botwoekering, die erop wijzen dat het dier zijn linker achterpoot had gebroken, maar desondanks door zijn eigenaars is verzorgd en in leven gehouden.[15] Op ruim 11.000 beenderen uit de Midden-Bronstijd in Bovenkarspel werden zes maal ouderdomsverschijnselen vastgesteld, éénmaal een geheelde breuk, één geval van ondervoeding en enkele tandanomaliën.[16] Op grond hiervan concludeerden de betreffende zoölogen dat de veestapel buitengewoon gezond moet zijn geweest.

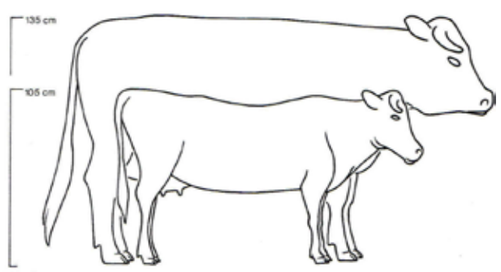

Afb. 7.
Het kleine rund uit de Midden-Bronstijd in West-Friesland, vergeleken met een modern rund. Uit IJzereef, Bronze Age animal bones *(n. 16) 66.*

Tenslotte doet ook het paard zijn intrede, zij het in zeer klein aantal, mogelijk in de eerste plaats als prestigieus rijdier.
Het oudste zijn mogelijk een paar botten uit het einde van de bekerperiode, rond 2000 v.Chr. uit een nederzetting bij Molenaarsgraaf. De zeer schaarse vondsten in oudere context moeten afkomstig zijn van de laatste wilde paarden, waarvan zich – naar het schijnt – ondanks de dichte bebossing met name nog een populatie in de Noord-Duitse laagvlakte heeft kunnen handhaven. Het paard was in de loop van het 4e millennium gedomesticeerd in de Zuid-Russische steppen en is vandaar geleidelijk aan naar het westen verspreid.[17] In de stallen, hoe die ook gebruikt zijn, moeten we denken aan stro als stalbeleg, waarmee een akkerbouwproduct voor het eerst een rol speelde bij de veeteelt.

In de IJzertijd neemt de rol van het rund af en die van varken, schaap/geit en rund toe. De woonstalhuizen worden korter, met minder veeboxen. De onderbouw daarvan, met wanden van vlechtwerk en zoden is op natte woonplaatsen, in veengebieden en in de terpen, vaak prachtig bewaard gebleven (afb. 8). Ook het spectrum aan gewassen wordt uitgebreid. Met dit alles krijgt het boerenbedrijf dus de bredere basis en wordt daarmee voor ons steeds beter herkenbaar.

Afb. 8. Onderbouw van houten huizen met wanden en veeboxen, gevormd door vlechtwerk, terp van Ezinge, Late IJzertijd, circa 100 v. Chr.
Foto: Groninger Instituut voor Archeologie.

Conclusie

De overgang van jagers naar boeren heeft in onze streken een bijzonder verloop gehad door twee uitzonderlijk ontwikkelingen. Dat is allereerst het heel lange traject van de neolithisatie tussen 5000 en 3500 v.Chr., waarbij aspecten van de nieuwe levenswijze niet als pakket, maar een voor een werden overgenomen en geïntegreerd in het traditionele bestaan, zonder dat te ontwrichten. Hierin is Nederland betrekkelijk uniek en bestaan er duidelijke verschillen met het verloop in andere noordelijke delen van Europa, met name Zuid-Scandinavië. De tweede ontwikkeling is die van het woonstalhuis en de daarbij behorende bedrijfsvoering, die wel kenmerkend is voor het gehele westelijke deel van de Noord-Europese laagvlakte.

Noten

1 O. Bar-Yosef, O. & R.H. Meadow, 'The origins of agriculture in the Near East', in: T.D. Price & B. Gebauer (eds.), *Last hunters – first farmers, new perspectives on the prehistoric transition to agriculture* (Santa Fe 1995) 39-94.
2 W. Haak e.a., 'Ancient DNA from the first European farmers in 7500-year-old Neolithic sites', *Science* 310 (2005) 1016-1018. (www.sciencemag.org); W.D. Burger e.a., 'Response to comment on "Ancient DNA from the first European farmers in 7500-year-old Neolithic sites"', *Science* 312 (2006) 1875b. (www.sciencemag.org).
3 R. Bollongino & J. Burger, 'Neolithic cattle domestication as seen from ancient DNA', in: A. Whitle & V. Cummings (eds.), *Going over: the Mesolithic-Neolithic transition in north-west Europe* (Londen 2007) 165-187; R. Bollongino e.a , 'Y-SNPs do not indicate hybridisation between European aurochs

and domestic cattle', PLoS ONE 3.10 (2008) e3418. (www.plosone.org).

4 Zie voor meer gedetailleerde informatie en primaire bronnen over het nu volgende de betreffende hoofdstukken in Louwe Kooijmans e.a. (eds.), *Nederland in de prehistorie* (Amsterdam 2005) 842 pp.

5 L.P. Louwe Kooijmans, 'The gradual transition to farming in the Lower Rhine Basin', in: A. Whittle & V. Cummings (eds), *Going over: the Mesolithic-Neolithic transition in north-west Europe* (Londen 2007) 287-309. De afgelopen jaar zijn in het kader van een NWO-project door een kleine onderzoeksgroep alle nieuwe gegevens gebruikt voor een nieuwe visie op het neolithisatieproces. De uitgave is voorzien voor 2010.

6 E. Smits & J. van der Plicht, 'Mesolithic and Neolithic human remains in the Netherlands: physical anthropological and stable isotope investigations', *Journal of Archaeology in the Low Countries* 1 (2009) 55-85. (www.jalc.nl).

7 L.P. Louwe Kooijmans & P. Jongste (eds.), *Schipluiden-Harnaschpolder, a Middle Neolithic settlement site in the Dutch coastal area, c. 3500 cal BC* (Leiden 2006) 375-420.

8 A. Sherratt, 'Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution', in: I. Hodder, G. Isaac & N. Hammond (eds.), *Pattern of the past: studies in honour of David Clarke* (Cambridge 1981) 261-305.

9 J.A. Bakker, 'Die neolithischen Wagen in Mitteleuropa', in: M. Fansa & S. Burmeister (eds.), *Rad und Wagen, der Ursprung einer Innovation, Wagen im Vorderen Orient und Europa* (Mainz 2004) 283-294; L.P. Louwe Kooijmans, 'Les débuts de la traction animale aux Pays-Bas et ses conséquences', in: P. Pétrequin & A. Arbogast (eds.), *Premiers Chariots, Premiers araires. La diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère* (Parijs 2006) 191-206.

10 O. Craig e.a., 'Did the first farmers of central and eastern Europe produce dairy foods?', *Antiquity* 79 (2005) 882-894.

11 M.S. Copley e.a., 'Processing of milk products in pottery vessels through British prehistory', *Antiquity 79* (2005) 895-908. Bedoeld wordt: *mid fourth millennium.*

12 J. Burger e.a., 'Absence of the lactase-persistence-associated allele in Neolithic Europeans', *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 104 (2007) 3736-3741. (www.pnas.org).

13 H.T. Waterbolk, 'Evidence of cattle stalling in excavated pre- and protohistoric houses', in: A.T. Clason (ed.), *Archaeozoological studies*, (Amsterdam & Oxford 1975) 383-394. Voor een nieuw overzicht van alle plattegronden in Noord-Nederland zie: H.T. Waterbolk, *Getimmerd Verleden, sporen van voor- en vroeg-historische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en IJssel,* (Groningen 2009).

14 L.P. Louwe Kooijmans, 'An Early/Middle Bronze Age multiple burial at Wassenaar, the Netherlands', *Analecta Praehistorica Leidensia* 26 (1993) 1-20.

15 J. Zeiler, 'Mammals', in: L.P. Louwe Kooijmans & P. Jongste (eds.), *Schipluiden-Harnaschpolder, a Middle Neolithic settlement site in the Dutch coastal area, c. 3500 cal BC* (Leiden 2006) 375-420, aldaar 386-387.

16 G.F. IJzereef, *Bronze Age animal bones from Bovenkarspel*, Proefschrift Amsterdam (Amsterdam 1981) 76-77.

17 N. Benecke, *Archäologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südskandinavien von Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter* (Berlijn 1997).

Fachgebiet Geschichte der Tierärztlichen Hochschule Hannover
Fachgruppe Geschichte der Deutschen Veterinärmedizinischen Gesellschaft e. V.

15. Jahrestagung

„*Tierheilkundige*“
in Geschichte und Gegenwart

14. November 2009
Estrel Convention Center Berlin

Im Rahmen des 55. Jahreskongresses
der Deutschen Gesellschaft für Kleintiermedizin

Organisation und Leitung: Johann Schäffer

Programm

Contactpersoon: Prof. Johann Schäffer,
E-mail johann.schaeffer@tiho-hannover.de, http://www.vethis.de

HENK SLAGHUIS[a]

De geschiedenis van de varkensfokkerij in Nederland[b]

Varkensvlees heeft eeuwenlang deel uitgemaakt van het menselijke menu. Op varkens werd gejaagd, voor het vlees, de benutting van huid en ter voorkoming van wildschade. De stamvorm van de gedomesticeerde varkens is het Euro-Aziatische wilde zwijn. Sinds omstreeks 5.000 v.Chr. werden in Nederland de eerste varkens gehouden. De varkens werden gehouden voor het vlees en werden gevoerd met afval en oogstresten.

Door de domesticatie werd het varken kleiner. De schedel werd korter en de herseninhoud kleiner. Bij sommige typen ontstonden hangoren. De varkens kregen een krul in de staart. In Noord en Midden - Europa ontwikkelden zich twee typen huisvarkens (afb. 1):

1 Het Groot Grootorige Landvarken of het Keltisch - Germaans varken. Dit was een goed ontwikkeld, laatrijp varken met een lange spitse kop, grote over de snuit hangende oren, een opgebogen rug, vlakke ribben en sterk beenwerk;
2 Het Kleinorige Stagoor-varken. Dit was een kort gedrongen type met vlakke ribben, fijn beenwerk, een spitse kop en opstaande oren.

3 *Afb. 1. Het groot Grootorige Landvarken of het Keltisch - Germaanse varken (links). Uit G. Krafft,* Die Tierzuchtlehre *(Berlijn 1900) 230-231, Tafel XIV. Het kleinorige Stagoor-varken (rechts). Uit H.A. Kroes,* Huisdierteelt *dl. 3 (Groningen 1917).*

Abstract

The History of Dutch Pig Breeding

The organisation and improvement of pig breeding in the Netherlands started in 1900 with the foundation of pure breeding stations on private farms with the breeds Yorkshire and the Improved German Landrace. At the same time every province got a state animal breeding consultant. From 1912 onwards, every province got a herd book association and the breeding stations lost their importance. During the next decades pig breeding became of importance, particularly in the eastern and southern provinces at small farms on the light sandy soils. At the beginning of the 1930s Danish Landrace pigs were imported. The Dutch Landrace was developed by crossbreeding the Danish Landrace with the German improved Landrace. The Dutch Landrace carries 5/8 Danish and 3/8 German improved Landrace. The Dutch Yorkshire was kept in the western part of the Netherlands and developed in the direction of a special meat pig for butchers. In the 1960s new developments were introduced such as new pig testing stations, artificial insemination, performance testing, index- selection, estimated breeding values, and crossbreeding. The newly developed breeding companies, established by the slaughterhouses and the food industry, began to compete with the herd book associations. These breeding companies introduced new breeding systems, such as specialized boar- and sow lines and new synthetic lines for crossbreeding systems. In 2002, the most important breeding companies combined the breeding work in the Pigture Group. At the moment this is the most important pig breeding organisation in the Netherlands.

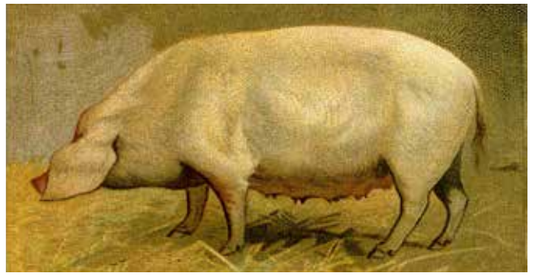

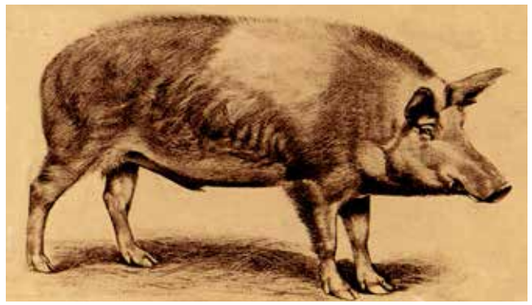

[a] J.H. Slaghuis, voormalig specialist fokkerij bij Cofok. j.h.slaghuis@hetnet.nl.

[b] Samenvatting van een voordracht gehouden tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 1 april 2009 in het Nationaal Veeteelt Museum te Beers.

afb.2

afb.3

1 *Afb. 2. 'Twee varkens in een stal'. Schilderij van Paulus Potter uit 1647. Uit Amy Walsh, Edwin Buijsen en Ben Broos,* Paulus Potter: schilderijen, tekeningen en etsen *(Den Haag & Zwolle 1994) 107. De afgebeelde varkenstypen zijn stagoren en loboren.*

1 *Afb. 3. Tweejarige hoogdrachtige zeug van het Veredeld Vlaams Landvarken, Zuiddorpe Zeeuws Vlaanderen 1928. Uit [A.F. Pardiaans],* 75 jaar varkensfokkerij in stamboekverband. Invloed van de stamboekorganisatie op de kwaliteitsverbetering van het varken in (zuid) Nederland *(s.l. [1987]) 37.*

Het Stagoor-varken was bekend om de zeer goede kwaliteit van het spek en de hammen, maar verdween het in de negentiende eeuw. Op een schilderij van Paulus Potter staat dit type varken afgebeeld (afb. 2). Van het Groot Grootorige Landvarken kwamen later verschillende typen voor:

1 het Inlands of Friese varken. Dit type was laatrijp maar kon een volwassen gewicht bereiken van 400 tot 500 kg. De zeugen waren zeer vruchtbaar en konden wel 16 tot 20 spenen hebben. De kleur was geelwit, soms met vlekken. Het Inlands varken verdween na de Eerste Wereldoorlog;

2 het Limburgse varken. Dit type vertoonde overeenkomst met het Inlands varken maar was fijner en vroeger rijp. De vruchtbaarheid was zeer goed. Ook dit type stierf na de Eerste Wereldoorlog uit;

3 het Veredeld Vlaams Landvarken dat vooral in Zeeuws Vlaanderen voorkwam leek veel op het Inlands varken (afb. 3). Dit type hield stand tot 1952 en had een goede naam vanwege de geschiktheid voor huisslachting.

Ontwikkelingen in Engeland en Duitsland

In Engeland werden drie Yorkshire typen gefokt uit oorspronkelijke landvarkens met varkens van Zuid-Europese en Oost-Aziatische bloedvoering.

1 het Small White type (afb.4). Dit type was te vroegrijp, veel te vet en verdween snel;
2 het Large White of Groot Yorkshire type (afb.4). Dit type kreeg een wereldnaam en werd het meest verbreide varkensras;
3 het Middle White type. Dit is zeldzaam en wordt nog gefokt in Engeland en Japan. Dit varken is een zeer vroegrijp en heeft een kort en ingedeukt neusbeen.

Het Berkshire-varken, ook ontstaan in Engeland is zwart met 'six white points', op de kop, de staart en de poten (afb. 5). Het is vroegrijp. Dit type is zeldzaam en is van invloed geweest op het ontstaan van onder meer de Piétrain en de Bonte Bentheimer.
In Duitsland ontstond het Edelschwein uit het Engelse Large White en het Marschschwein, een variant van het Keltisch-Germaanse varken. Het Veredelde Duitse Landvarken ontstond weer uit Edelschweine gecombineerd met Marschschweine.

Varkensfokkerij in Nederland

In Nederland begon de georganiseerde varkensfokkerij omstreeks 1900. Per provincie werd een commissie voor varkenshouderij benoemd. De landbouworganisaties richtten een stichting van 'fokstations' op voor de zuivere teeltfokkerij met Groot-Yorkshire, Veredeld Duits Landvarken en het Inlands Varken. Verder werden provinciale varkenstamboeken opgericht en werden Rijksveeteelt consulenten benoemd.
Na de oprichting van de varkensstamboeken verloren de fokstations hun betekenis. De varkenshouderij ontwikkelde zich vooral in de zandprovincies. De export van levende varkens kreeg betekenis; zowel de zogenaamde 'Londense biggen' als vers vlees werden naar Engeland uitgevoerd. Door een mond- en klauwzeeruitbraak kwam er in 1926 een exportverbod voor levende varkens en vers vlees. Slechts export van bacon

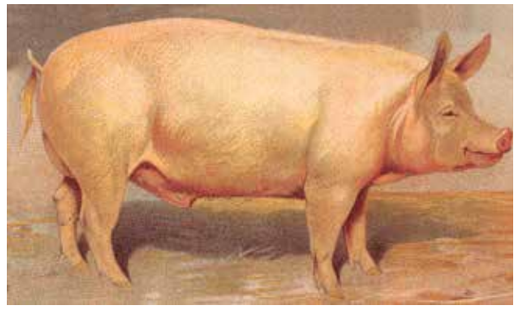

afb.4

afb.5

was nog mogelijk. De Nederlandse rassen waren echter niet zo geschikt voor bacon. Het Veredeld Duits Landvarken was te kort, had een zware voorhand en een onregelmatige verdeling van het rugspek. Het Groot Yorkshire was een slagersvarken voor de West-Nederlandse markt.
In Denemarken had de fokkerij zich gericht op de productie van bacon. Dit had succes door een goede organisatiestructuur van de fokkerij met gecontroleerde fokbedrijven en door de selectiemesterijen waar viertallen biggen van verschillende afstamming werden onderzocht op mest- en slachteigenschappen.

Vanaf 1930 stichtte men in Nederland acht selectiemesterijen met een capaciteit van 286 hokken. In die tijd werden ook Deense Landvarkens ingevoerd. Het Nederlands Landvarken (afb. 6) ontstond uit een verdringingskruising van het Deens Landvarken met het Veredeld Duits Landvarken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ondervond de fokkerij veel schade maar de kernen van fokmateriaal bleven redelijk overeind. Als vergoeding voor de oorlogsschade werden in 1946 zestien Deense Landvarkenberen en acht Groot-Yorkshire beren uit Tsjecho-Slowakije ingevoerd. Uit Denemarken kon vanwege een exportverbod geen bloedverversing worden gehaald. De Nederlandse varkensfokkerij was daarmee op zichzelf aangewezen. De Groot-Yorkshire fokkerij wisselde mannelijk fokmateriaal met Ammerland in Oldenburg. In afb. 7 wordt een overzicht gegeven van de varkensfokkerij in Nederland in 1955. In de jaren vijftig verbaasde een klein zwartbont varken uit Waals-Brabant de varkensfokkerij in België en later in andere West-Europese landen. Het Piétrain varken (afb. 8) had meer bespiering en een hoger vleespercentage dan de destijds veredelde rassen. Het Piétrain varken is ontstaan uit kruisingen van inheemse varkens, met Large White- en Berkshire-bloed voerende Normandische Bayeux-varkens. Opmerkelijk is het goede bevruchtende vermogen van beren met Piétrain bloed. Bekwame fokkers in België en Duitsland ontwikkelden het Piétrain varken tot een vleesras met een wereldnaam.

Ontwikkelingen in de jaren 1960

De jaren zestig van de twintigste eeuw kenmerkten zich door ontwikkelingen die van grote betekenis werden voor de varkenshouderij. De gezondheidsdiensten voor dieren begonnen met de georganiseerde varkensziektebestrijding. Arbeidsbesparende huisvestingssystemen werden geïntroduceerd en de kunstmatige inseminatie werd ontwikkeld. Verder werd het onderzoek naar selectiemesterij vernieuwd. Ten slotte werd de spekdiktemeting met echoloodapparatuur bij het levende varken geïntroduceerd naast de systematische toepassing van gebruikskruisingen.
Het Nederlands Landvarken was populair en werd geëxporteerd naar omringende landen. Kruisingen tussen Groot

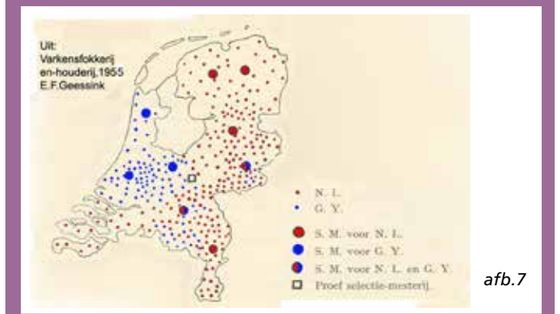

afb.7

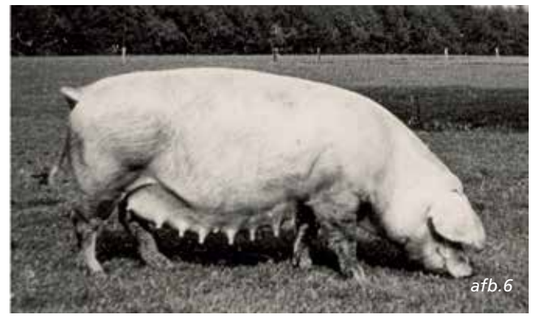
afb.6

afb.8

Afb. 4. Large White of Groot Yorkshire varken (links) en Small White Yorkshire (rechts). Uit G. Krafft, Die Tierzuchtlehre (Berlijn 1900) 232-233, Tafel XV.
Afb. 5. Het Berkshire varken. Uit G. Krafft, Die Tierzuchtlehre *(Berlijn 1900) 232-233, Tafel XV.*
Afb. 6. Het Nederlands Landvarken. Archief Nationaal Veeteelt Museum te Beers.
Afb. 7. Overzicht van de varkensfokkerij in Nederland in 1955 met de verdeling van het Nederlands Landvarken (NL) en van het Groot Yorkshire varken (GY) en de ligging der selectie mesterijen (S.M.). Uit E.F. Geessink, Varkensfokkerij- en houderij *(Zwolle 1955) 8.*
Afb. 8. Typische Piétrain beer. Uit R. Strikwerda, Revolutie in het dierenrijk *(Doetinchem 2007) 177.*

Yorkshire beren en Nederlands Landvarkenzeugen gaven opmerkelijke resultaten. Intussen ontstonden problemen door de afnemende kwaliteit van het vlees en door transportsterfte bij de vleesvarkens, vooral tengevolge van stressgevoeligheid. Het meest stressgevoelig waren vetarme varkens met korte dikke spieren zoals de Piétrain. Het Nederlands Landvarken was met 20% gevoelige dieren minder stressgevoelig, terwijl het Groot Yorkshire vrijwel ongevoelig was. Met de door het Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek ontdekte halothaan-test konden stressgevoelige dieren worden opgespoord. Later kon met DNA-onderzoek nog efficiënter geselecteerd worden.
De wetenschap, de slachterijen en de veevoederindustrie bekritiseerden echter het foksysteem. Naast de stamboeken namen ook particuliere en coöperatieve organisaties de fokkerij ter hand. De belangrijkste fokkerijgroeperingen waren Euribrid-Hendriks veevoederfabrieken, Fomeva-Homburg slachterij, Nieuw-Dalland – Zwanenberg -Hartogs slachterijen, Cofok BV-Coveco en de Coöperatieve Veevoederindustrie. De overkoepelende organisatie werd de Stichting voor het Fokkerijwezen in de Varkenshouderij.

Schaalvergroting en specialisering

De fokkerijgroeperingen introduceerden een nieuwe organisatiestructuur. Deze werd gekarakteriseerd door een gelaagde, piramidale opbouw van de fokkerij met een scheiding van taken. Er kwamen gespecialiseerde lijnen, met name zeugenlijnen gericht op reproductie-eigenschappen en berenlijnen gericht op productie-eigenschappen. De Nederlandse rassen Groot Yorkshire, Nederlands Landvarken en Piétrain werden benut en nieuwe rassen als de Scandinavische Landrassen, de Engelse Large White en de Amerikaanse Duroc werden geïntroduceerd. Door de beste eigenschappen uit verschillende rassen te combineren werden synthetische lijnen ontwikkeld. Intussen ontwikkelde zich de KI bij varkens sterk. Er kwamen Coöperatieve KI verenigingen en KI door de fokkerijorganisaties. Door de technische resultaten werd KI voor de biggenvermeerderaars aantrekkelijk. De foktechnische voordelen van KI zijn dat:

1 de beste beren intensief benut kunnen worden, ook voor kruisingsprogramma´s;
2 sperma over grote afstanden kan worden vervoerd;
3 bedrijven bij gebruik van KI geheel gesloten kunnen blijven.

De stamboeken fuseerden in Pigture. De fokkerijgroeperingen Dalland en Fomeva gingen naar Pigture. Cofok en Proza werden Numero Beding. Ook Dumeco Breeding ging naar Pigture, dat nu 85% van de Nederlandse markt in handen heeft. De Varkens KI verenigingen gingen ook verder fuseren; Noord Nederland met Gelderland, Utrecht en de Hollanden in het Varkens Activiteiten Centrum. In 2008 kwam opnieuw een fusie tot stand van alle Coöperatieve KI verenigingen, met uitzonderring van de Varkens KI Twenthe. Particuliere fokkerijorganisaties zijn Hendrixs Genetics, Pig Improvement Company die wereldwijd de grootste fokkerijorganisatie is, de fokkerijorganisatie Van Gennip en de Brits-Belgische organisatie Rattlerow-Seghers. Particuliere KI organisaties zijn Preferent KI en Klasse KI. De belangrijkste zeugenlijnen van Topigs zijn de Topigs Groot Yorkshire Z zeugenlijn, de Topigs Fins Landvarken zeugenlijn, de Topigs Nederlands Landvarken zeugenlijn, en de Topigs de synthetische zeugenlijn T. De voornaamste typen vleesvarkenmoederdieren van Topigs 20, 40 en 50. Overige typen vleesvarkenmoederdieren zijn Topigs 10 en Topigs 30. De belangrijkste berenlijnen zijn:

5 *Afb. 9. Puntenschaal voor de beoordeling van het exterieur. Uit* Varkensstamboek voor Overijssel *IV (1934) 4.*
4 *Afb.10. Evolutie van de lichaamsverhoudingen bij het varken in de loop der tijden. Uit O.K. Pedersen, Nyhets Tjeneste BP Olie-Kompagniet A/S (1974).*

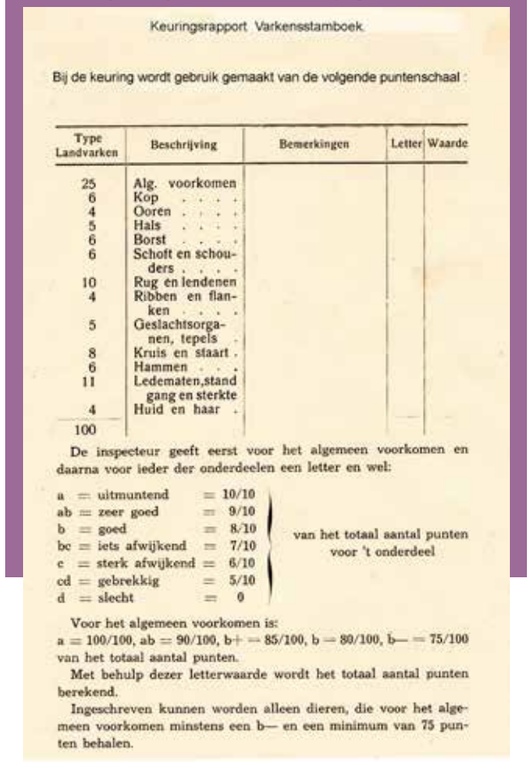

Keuringsrapport Varkensstamboek.

Bij de keuring wordt gebruik gemaakt van de volgende puntenschaal:

Type Landvarken	Beschrijving	Bemerkingen	Letter	Waarde
25	Alg. voorkomen			
6	Kop			
4	Ooren			
5	Hals			
6	Borst			
6	Schoft en schouders			
10	Rug en lendenen			
4	Ribben en flanken			
5	Geslachtsorganen, tepels			
8	Kruis en staart			
6	Hammen			
11	Ledematen,stand gang en sterkte			
4	Huid en haar			
100				

De inspecteur geeft eerst voor het algemeen voorkomen en daarna voor ieder der onderdeelen een letter en wel:

a = uitmuntend = 10/10
ab = zeer goed = 9/10
b = goed = 8/10
bc = iets afwijkend = 7/10
c = sterk afwijkend = 6/10
cd = gebrekkig = 5/10
d = slecht = 0

} van het totaal aantal punten voor 't onderdeel

Voor het algemeen voorkomen is:
a = 100/100, ab = 90/100, b+ = 85/100, b = 80/100, b— = 75/100 van het totaal aantal punten.

Met behulp dezer letterwaarde wordt het totaal aantal punten berekend.

Ingeschreven kunnen worden alleen dieren, die voor het algemeen voorkomen minstens een b— en een minimum van 75 punten behalen.

1 Tempo, geeft een snelle groei en veel vitaliteit.
2 Talent, geeft een snelle groei, een gunstige voerconversie en beste slachteigenschappen.
3 Piétrain, geeft uitstekende slachteigenschappen.

De gehanteerde selectiesystemen veranderden ook in de loop van de tijd. Van exterieurkeuringen (afb. 9), fokdagen en selectiemesterijonderzoek voor en na de Tweede Wereldoorlog werden vanaf de jaren zeventig spekdikte-metingen bij het levende varken met indexselectie en fokwaarde schattingen geïntroduceerd. Het resultaat van al dit selecteren is dat de lichaamverhoudingen van het varken in de loop van de tijd aanzienlijk zijn veranderd.

Productiegroei en kritiek

Het aantal varkens nam van 1851 tot 2007 toe van 270.00 tot rond 12.000.000. De varkenshouderij ontwikkelde zich sterk op de zandgronden in het oosten en zuiden van Nederland. Na de jaren 1960 werden voorwaarden geschapen voor grootschalige varkenshouderijbedrijven. De ontwikkeling naar dergelijke bedrijven ging gepaard met sterke verbeteringen van de technische resultaten, niet alleen in de vleesvarkenshouderij, maar ook in de zeugenhouderij. De groei per dag steeg van 595 gram in 1960 tot 784 in 2007. Het vleespercentage steeg van 1987 tot 2008 van ruim 53.0 % naar 56.5%. Het aantal grootgebrachte biggen per zeug per jaar steeg van 15.0 naar 25.5. Dit zijn indrukwekkende prestaties.
Deze intensieve houderij roept echter ook kritiek en weerstand op bij de burger. Daarom is er de laatste tijd ook meer aandacht voor kleinschalige varkenshouderij. Als hobbydier of voor biologische productie van varkensvlees of exclusieve vleesproducten worden alternatieve rassen gehouden. Bekende hobbyrassen zijn de hangbuikzwijnen en de Kunekune-varkens. Voor de alternatieve vleesproductie worden de Berkshire, de Bonte Bentheimer en de Cerdo Iberico gehouden.

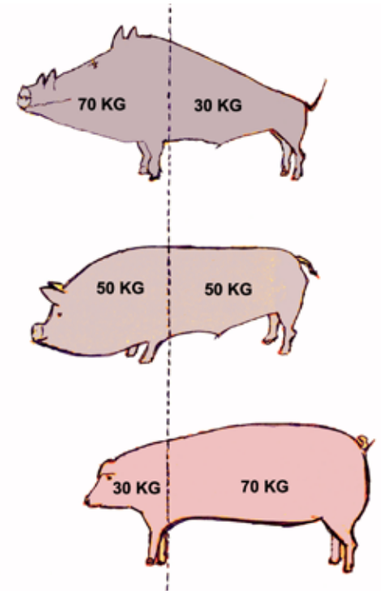

afb.10

Literatuur (beknopt)

Dommerhold, E.J., *Het varken* (Doetinchem 1946).
Dommerhold, E.J. en Th. De Groot, *Bijzondere veeteelt* (Groningen-Djakarta 19549) 176-202.
Fokkinga, A en M. Felius, *Het varken* (Bussum 1997).
Geessink, E.F., *Varkensfokkerij- en houderij* (Zwolle 1955).
Haar, A.A. ter, *De Nederlandsche varkensfokkerij: fokken en mesten* (Maastricht 19283).
Hagedoorn, A.L., *Handboek voor fokkerij en plantenteelt voor Nederland en koloniën* (Maastricht 1927).
Krafft, G., *Die Tierzuchtlehre* (Berlijn 1900).
Kroon, H.M., *Die Schweinezucht in Holland und ihre Entwicklung in den letzten 100 Jahren. Dissertatie Bern* (s.l. 1915).
Kroon, H.M., *Het varken. Lichaamsbouw-interieur-rassen-fokkerij* (Deventer19242).
Leeuwen, A. van, *'Het fokken van varkens', Goedkoope geïllustreerde Land- en Tuinbouwbibliotheek van de "De Veldbode" nr. 82* (1922) 1-24.
[Pardiaans, A.F.], *75 jaar varkensfokkerij in stamboekverband. Invloed van de stamboekorganisatie op de kwaliteitsverbetering van het varken in (zuid) Nederland* (s.l. [1987]).
Slaghuis, J. H., *'Het Nederlands inlands varken'*, Cofok Bulletin, Juli 1986.
Slaghuis, J.H., *'Stagoren en loboren'*, in: Wies Erkelens, Maarten Frankenhuis en René Zanderink (eds.), *Vorstelijk vee. Vier eeuwen Nederlandse veerassen* (Bussum 2002) 106-117.
Strikwerda, R., *Revolutie in het dierenrijk. De geschiedenis van de kunstmatige inseminatie in Nederland* (Doetinchem 2007) 160-209.

39th International Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine
&
3rd National Congress of the Turkish Association for the History of Veterinary Medicine & Professional Ethics

September 20th - 23rd 2010

Hotel Papillon Ayscha, Antalya Belek - Turkey

Main Themes

1. Bridging ages in veterinary education
   (With special focus on 'The historical developments of scientific disciplines in veterinary education')
2. East meets West: the history of intercontinental veterinary medicine and animal disease
3. Free communications
   Congress Language: English

Call for Papers

Contact Persons:
Conference Chairman: Ass. Prof. Dr. R. Tamay Başağaç Gül
Phone & Fax: +90 312 316 00 82
e-mail: tamaybasagac@gmail.com

World-Association for the History of Veterinary Medicine

BERT THEUNISSEN[a]

Hoe ontstond de Nederlandse dubbeldoelkoe?[b]

In de jaren 1980 en 1990 veroverden Amerikaanse Holsteinkoeien de Nederlandse weiden. Daarvóór was het melkvee in ons land van het dubbeldoeltype. Dubbeldoel, afgeleid van het Engelse 'dual purpose', betekende dat de koeien melk en vlees leverden. De Holsteins waren specialisten, ze werden puur op hun melkgift geselecteerd. Dat ze de plaats van de dubbeldoelkoeien innamen, past in het algemene beeld van het naoorlogse moderniseringsproces, waarvan specialisering een van de karakteristieken was.

Abstract

The Origin of the Dutch 'Dual Purpose Cow'

Historical literature on dairying in the Netherlands provides no explanation for the switch from specialized dairy cows to (what were called) dual purpose cows that Dutch breeders of Friesian black and whites brought about in the early decades of the twentieth century. In this article, I try to provide such an explanation. I argue that, around 1900, practical breeders and most scientists were agreed that selecting animals purely for production was ill-advised. Cows of the extreme dairy type were believed to be highly susceptible to bovine tuberculosis. This conviction was at the basis of the development of 'the modern Friesian,' a rather robust type of dairy cow that became a commercial success in the 1940s and 1950s. It was designated by the Dutch breeders as a dual purpose cow, yet actually it was still, primarily, a dairy type cow, be it of a less extreme type than the cows of the late nineteenth century.

Je zou ook kunnen denken dat de overgang van dubbeldoel naar melkspecialist een voorbeeld is van de veredeling van landbouwhuisdieren die ook in andere takken van de twintigste-eeuwse veeteelt plaatvond. Zo werden bij de hoenders de landrassen vervangen door speciale leg- en vleesrassen. Maar zo lagen de zaken bij de koeien niet.
De Holsteins vertegenwoordigden een ouder type dan de dubbeldoelkoeien. Ze waren afstammelingen van de extreem melktypische zwartbonte koeien die rond 1880 door Amerikaanse boeren in Friesland en Noord-Holland waren gekocht. Met andere woorden, de Nederlandse zwartbonte melkkoe van de late negentiende eeuw was van het specialistische melktype, en met de import van Holsteins in de jaren 1980 keerden de Nederlandse boeren terug naar dit type. De Amerikanen hadden hun Nederlandse zwartbonten in de tussenliggende eeuw alleen van naam laten veranderen en niet van type; de koeien hadden dus hun melktypische karakter behouden.[1] Voor de vleesproductie had men in Amerika andere rassen, zoals de Shorthorn. De Nederlandse boeren veranderden het type van hun koeien na 1900 wel; de zwartbonte dubbeldoelkoe ontstond in de decennia na de eeuwwisseling.

Waarom werd dit type koe gefokt? Niet omdat men dacht dat er met meer vlees meer te verdienen viel. De veehouderij in Nederland was ook toen al intensief, en de melk van een koe bracht aanzienlijk meer op dan haar vlees (en dat van haar kalveren). Meer vlees ging ten koste van de melk, dus daar schoot je niets mee op. Men geloofde wel dat de dubbeldoelkoe beter was, maar niet om prijstechnische redenen. De werkelijke redenen blijven in de literatuur over de geschiedenis van de rundveefokkerij duister, en ik zal hier proberen ze te achterhalen. Daarbij zal blijken dat de term dubbeldoelkoe eigenlijk misplaatst is.[2]

Drie rassen

Aan de Amerikanen die eind negentiende eeuw de melkrijkheid van de zwartbonten ontdekten was een belangrijke stimulans voor de Nederlandse rundveefokkerij te danken, namelijk de opkomst van de rundveestamboeken.
De oprichting van een stamboek is een aanwijzing dat er een levendige handel in fokmateriaal van het ras in kwestie bestond. Aan de officiële papieren van het stamboek kon de koper zien dat een dier een erkende vertegenwoordiger van het ras was en geen 'vreemd bloed' had. Dat was des te belangrijker als de koper alleen het exemplaar te zien kreeg dat hij wilde kopen en niet de ouderdieren of andere familie.
En het werd cruciaal als de koper het bij de aanschaf helemaal met informatie op papier moest doen. Dit verklaart waarom vooral internationale handel de oprichting van stamboeken stimuleerde. Als je fokmateriaal ongezien uit het buitenland liet komen, wilde je tenminste zekerheid op papier over je aanschaf.[3]

Zo dankten ook de rundveestamboeken NRS (Het Nederlandsch Rundvee-Stamboek) en FRS (Het Friesch Rundvee-Stamboek) hun ontstaan aan internationale, vooral Amerikaanse belangstelling voor de Nederlandse koe.[4] De Amerikaanse handelaren die de dieren hier opkochten, wilden hun afnemers tastbaar bewijs leveren dat ze hun dure geld ook werkelijk voor de befaamde melkkoeien uit 'Holland' neerlegden. Naast het nationale NRS werden er ook provinciale stamboeken opgericht, maar daarvan bleef alleen het Friese FRS uit 1879 overeind. De Friezen vonden toen al dat hun dieren kwalitatief dusdanig boven de koeien elders in Nederland uitstaken dat een exclusief stamboek voor de Friese koe gerechtvaardigd was.
Zwartbonte koeien had je ook in de beide Hollanden in overvloed, en in kleinere aantallen in de rest van het land. Langs de grote rivieren en op de zandgronden in het oosten en zuiden overheerste het roodbonte vee. In Groningen kwam nog een derde type voor, de blaarkop. Het NRS ontfermde zich over alle drie deze typen. Ze werden in 1906 beschreven als het Fries-Hollandse ras (de zwartbonten), het Maas-Rijn-IJsselras (de roodbonten), en het blaarkopras. Hiermee werden de typen in feite voor het eerst gefixeerd; er waren nu richtlijnen waar de fokkers zich aan te houden hadden als ze stamboekregistratie op prijs stelden. Zo kwam er een eind aan de bonte verzameling veeslagen die dierenarts Gerard Hengeveld in zijn rondgang langs de Nederlandse rundveehouders midden negentiende eeuw nog had aangetroffen en beschreven had in zijn boek *Het Rundvee*.[5]

Iman van den Bosch, de NRS-inspecteur die verantwoordelijk was voor de nieuwe rasbeschrijvingen, baseerde het onderscheid behalve op kleur ook op gebruikseigenschappen. De zwartbonten waren het meest melktypisch, de roodbonten het meest vleestypisch, en de blaarkoppen zaten ertussenin.[6]
De blaarkoppen speelden in de twintigste eeuw een ondergeschikte rol en blijven hier verder buiten beschouwing.
De Fries-Hollandse zwartbonten of FH's waren de kenmerkende koeien van de sappige weiden in Noord- en Zuid-Holland en Friesland. Daar vond je de melkveehouders die hun inkomen hoofdzakelijk uit de melkproductie haalden, hetzij rechtstreeks, of via de productie van boter en kaas. Het uitstekende gras dat op de vruchtbare bodem groeide maakte deze bedrijfsvorm mogelijk. Je kon er veeleisende koeien op houden die hoge producties haalden. En veeleisend waren de zwartbonten. Behalve uitstekend weiland hadden ze ook een goede verzorging nodig om optimaal te kunnen presteren.
Het vlees van oude koeien en van de kalveren die niet nodig waren ter vervanging leverde een aardige cent op, maar het was bijzaak.
Het roodbonte Maas- Rijn-IJsselvee, kortweg het MRIJ-ras of de MRIJ genoemd, was vooral het vee van de gemengde bedrijven. De weilanden waarop ze werden gehouden waren meestal minder weelderig, en de boer had naast de zorg voor zijn koeien ook andere dingen aan zijn hoofd. Dat vroeg om dieren die onder een soberder voedingsregime en met minder zorg toch goed gedijden. De MRIJ was dan ook robuuster gebouwd dan de FH en minder gevoelig voor wisselende omstandigheden. De melkproductie was lager, maar daar stond tegenover dat de roodbonten bij de slager meer opbrachten, ook de kalveren.
De Amerikaanse boeren was het om de allerproductiefste melkkoeien te doen, en dat waren de zwartbonten uit Noord-Holland en Friesland. De ongeveer 7500 dieren die de Amerikanen in het laatste kwart van de negentiende eeuw in Nederland kochten, kwamen daar dan ook vandaan. De handel met de Amerikanen legde de fokkers van de melkrijkste zwartbonten geen windeieren. Behalve dat de export de oprichting van stamboeken stimuleerde, ging er ook een impuls van uit voor deelname aan de fokkerij. Meer en meer boeren probeerden een graantje mee te pikken van de belangstelling voor goed fokvee.

Opbloei van de melkveehouderij

De veehouderij zat al langer in de lift.[7] Vanaf midden negentiende eeuw, nadat de Europese exportmarkt was geliberaliseerd, ontpopte vooral het industrialiserende Engeland zich als een onverzadigbare grootverbruiker van zuivel en vlees uit Europa. Op de gemengde bedrijven van de Nederlandse zandgronden werd daardoor de veehouderij aantrekkelijker, niet alleen de melkveehouderij overigens, maar ook de kippen- en varkenshouderij. Deze trend werd versterkt door de graancrisis van de jaren 1880, toen de grote hoeveelheden goedkoop Amerikaans graan die op de Europese markt werden gedumpt akkerbouwers in de problemen brachten. De veehouderij was minder gevoelig voor deze crisis en dat was een reden temeer om daarop over te stappen.
In de jaren 1880 kwamen bovendien de coöperatieve zuivelfabrieken op, waarmee een belemmering voor de groei van de melkveehouderij werd weggenomen. Door de coöperaties werd de boer verlost van het probleem van het bewaren en verkopen van de melk. Belangrijk was ten slotte dat de overheid in reactie op de graancrisis een andere koers ging varen. Een commissie van wijze mannen die gevraagd was de toestand op te nemen, rapporteerde dat de hele Nederlandse landbouw hopeloos achterliep. Dat was veel te dik aangezet, maar het had wel effect. Tegen 1900 liet de Nederlandse regering het langgekoesterde liberale idee los dat overheden zich zomin mogelijk met het economische krachtenveld in de maatschappij moesten bemoeien, en ze begon een campagne om de landbouw op een hoger peil te brengen.
Onderwijs en voorlichting waren de peilers van het nieuwe overheidsbeleid. Er kwamen landbouwonderwijzers om de boeren nieuwe inzichten en methoden bij te brengen, en een netwerk van provinciale landbouwconsulenten om ze te adviseren over de bedrijfsvoering. Binnen de melkveehouderij was de invloed van de consulenten goed zichtbaar. Ze stimuleerden de oprichting van fokverenigingen overal in het land, met als doel de boeren in georganiseerd verband te onderwijzen over veeverbetering en ze door gezamenlijke inkoop aan betere fokstieren te helpen. Subsidies werden ingezet om de boeren de gewenste keuzes te laten maken.[8]
Voor de opleiding van deskundigen, zoals de consulenten en de landbouwspecialisten bij het ministerie, werd de Wageningse landbouwschool geleidelijk tot landbouwhogeschool getransformeerd. Anders dan de universiteiten en hogescholen viel de Wageningse opleiding in Den Haag onder landbouw, niet onder onderwijs. De banden tussen de ambtenaren en de wetenschappers waren nauw. Ze voerden een

a Prof.dr. L.T.G. Theunissen, hoogleraar wetenschapsgeschiedenis, Bètafaculteit, Universiteit Utrecht, Budapestlaan 6, 3584 CD Utrecht; l.t.g.theunissen@uu.nl

b Bewerking van een voordracht gehouden tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 1 april 2009 in het Nationaal Veeteeltmuseum te Beers.

gezamenlijke strategie om de landbouw tot hogere ontwikkeling te brengen.[9]
Misschien wel de belangrijkste vernieuwing voor de veeverbetering was de introductie van de melkcontrole in de jaren 1890 en de oprichting van melkcontroleverenigingen in de decennia erna. Boeren konden nu in verenigingsverband bijhouden hoe het met de productie van hun dieren stond. Speciaal opgeleide controleurs kwamen op gezette tijden naar de boerderij om de melkopbrengst van de individuele koeien te meten. De boer kreeg zo nuttige informatie over de kwaliteit van zijn dieren.

„PEL XX", 8329; „TIETJE IV", 8886; „MARIJKE", 3652.
Bekroond met den 1sten prijs, te Leeuwarden 30 Augustus 1900, voor hoogste melkopbrengst.

Afb. 1. Friese zwartbonten in 1900. Uit K.N. Kuperus & Zonen, Eenige mededeelingen over den uitvoer van Friesch stamboekvee *(Leeuwarden 1912) 30.*

Voor de belangrijke fokkers was melkcontrole een vanzelfsprekendheid: ze konden er hun dieren mee aanprijzen. Wat dat betreft had de Amerikaanse export het nut van productiecijfers nog eens duidelijk gemaakt. In de fokkerijprovincie Friesland deden al snel vijf van de zes stamboekleden aan de controle mee. De gewone melkveehouders hadden langer nodig om het nut in te zien van de kosten die de controle meebracht. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog lag de deelname in de rest van Nederland op gemiddeld 15 procent. Na de oorlog zou dat percentage snel toenemen, dankzij een heffing op de melk waaruit de kosten werden bestreden.
Behalve de hoeveelheid melk werd ook het vetgehalte van de melk gemeten. Dat vet was belangrijk voor de bereiding van kaas en boter, en het vetpercentage was daarmee een indicator van de kwaliteit van de melk. De zuivelfabrieken stimuleerden de boeren hun dieren op vetgehalte te selecteren door meer te betalen voor melk met meer vet. In Friesland begonnen de zuivelcoöperaties daar als eerste mee. De andere provincies volgden uiteindelijk allemaal.
Een laatste middel waarmee de fokkerij succesvol werd gestimuleerd, waren de rundveekeuringen die overal in het land werden georganiseerd. De fokverenigingen en hun overkoepelende organisaties deden dat vooral om de boeren te laten zien waarop ze bij het verbeteren van hun vee moesten letten. De grotere keuringen en tentoonstellingen wakkerden ook de belangstelling voor het betere fokvee aan. Behalve om educatie en reclame ging het ook om de competitie. De belangrijke keuringen waren het strijdperk van de fokkers. De vijfjaarlijkse keuringen van de stamboeken waren evenementen waar maanden naar werd uitgekeken. Het ging om de eer, maar voor de topfokkers soms ook om veel geld.

De melktypische zwartbonten onder verdenking

Door al die stimuleringsmaatregelen en door een gunstige ontwikkeling van de vlees- en zuivelprijzen zat de fokkerij begin twintigste eeuw in de lift. De geest van verbetering deed zich overal gelden, en boeren begonnen het belang van goed fokmateriaal steeds meer in te zien.
In de praktijk betekende dit dat fokverenigingen op zoek gingen naar betere stieren. Vooral in de streken zonder traditie in de fokkerij keek men dan begrijpelijkerwijs naar de fokgebieden die naam en faam hadden. Dus in de eerste plaats naar Friesland en Noord-Holland. Het maakte daarbij niet zoveel uit wat voor soort vee men zelf had, rood- of zwartbont of een samenraapsel van verschillende typen. Het ging erom de kwaliteit van het eigen vee te verbeteren, en het zwartbonte vee uit de noordelijke fokgebieden stond voor kwaliteit.
Maar de hooggespannen verwachtingen die van het duur aangeschafte fokmateriaal werden gekoesterd, kwamen vaak niet uit. De nakomelingen deden het niet beter dan wat men gewend was, als ze het al niet slechter deden. En als er van verbetering sprake was dan duurde die maar kort: binnen enkele generaties zakten de met nieuw bloed veredelde dieren af tot het niveau van het streekeigen vee. De verklaring was niet moeilijk te vinden. De melktypische zwartbonten gedijden op vruchtbare grond en waren veeleisend. Een stier kon in potentie nog zoveel melk vererven, als zijn dochters in een omgeving verkeerden waarin dat productievermogen niet tot zijn recht kon komen, had je er niets aan. In veel van de nieuwe gebieden waar men zich op de veeverbetering ging toeleggen was de grond eenvoudig te arm om er de hoge melkproducties te kunnen bereiken die in de noordelijke weidestreken werden gehaald. De zorg voor het grasland en het kunstmestgebruik waren ook nog niet zodanig dat dit verschil kon worden goedgemaakt. Op de zandgronden overheerste bovendien het gemengd bedrijf, waar de boer minder tijd had voor zijn koeien, en dat wreekte zich bij de delicate zwartbonten.
In de vakbladen werd dan ook al snel gewaarschuwd tegen deze vorm van 'veeverbetering'. Als je niet de juiste omstandigheden kon bieden, schreven de veeteeltspecialisten A.A. ter Haar, A. van Leeuwen and E. van Muilwijk van het land- en tuinbouwblad de *De Veldbode*, 'degenereerde' de kwaliteit van zelfs het beste fokmateriaal tot het niveau dat je al had. Of de resultaten werden zelfs slechter doordat je meer te stellen kreeg met ziekten.[10]

Over één ziekte maakten deskundigen in de eerste decennia van de twintigste eeuw zich in het bijzonder zorgen: runder-tuberculose. En men was bang dat de ziekte vooral door het toenemend gebruik van zwartbont fokvee werd verspreid. Tuberculose bij rundvee was een groeiend probleem vanaf de late negentiende eeuw.[11] Een medicijn was er niet. De enige zinvolle maatregel was zieke dieren te isoleren in de hoop verdere besmettingen te voorkomen. Over de oorzaken liepen de meningen uiteen, maar vrij algemeen werd aangenomen dat de bevattelijkheid voor de ziekte, net als bij mensen, met de constitutie te maken had, dus met de algemene lichamelijke gezondheidstoestand.
Vooral de melktypische zwartbonten werden vanuit dit gezichtspunt met diep wantrouwen bekeken. Zagen ze er immers niet uit alsof ze aanleg hadden voor de ziekte? Hadden ze met hun iele gestel, hoekige vormen en fluweeldunne huid niet al dat karakteristiek teringachtige waaraan je menselijke patiënten direct herkende? En was dat niet te wijten aan het feit dat de melkproductie van de zwartbonten tot zo grote hoogte was opgejaagd dat hun constitutie erdoor werd aangetast? Hoe dan ook, boeren en deskundigen hadden de stellige indruk dat rundertuberculose onder de zwartbonten in elk geval meer voorkwam dan onder de minder productieve maar robuustere roodbonten.
Ze stonden in dit wantrouwen niet alleen. Buitenlanders vroegen zich ook af of de zwartbontfokkers in hun streven naar koeien met topproducties niet te ver waren gegaan. Een Duitse kenner die een Nederlandse tentoonstelling had bezocht rapporteerde dat hij alleen de bouw van de zwartbonten al verdacht vond. En het voortdurende gehoest in de stallen was helemaal genoeg om je het ergste te laten vrezen. Ook in België werd gewaarschuwd tegen lichtvaardige kruisingsexperimenten met Nederlandse zwartbonten; ze bleken meestal ongeschikt voor de Belgische grond en waren daardoor extra vatbaar voor tuberculose.[12]
Veeteeltjournalist Engelbert van Muilwijk schreef in de *De Veldbode* dat de Friese zwartbonten aristocraten waren, en daar bedoelde hij niets goeds mee. Ze waren verwijfd en gevoelig voor 'degeneratie'. Wie ze buiten hun eigen contreien probeerde te houden, kwam van een koude kermis thuis. Van de superieure melkgift bleef niets over, en tuberculose lag altijd op de loer.[13] Dierenarts A. van Leeuwen voerde bijna een campagne tegen de zwartbonten vanwege hun verhoogd tuberculose-risico, en ook Wageningse en Utrechtse professoren wezen het najagen van hoge producties in hun leerboeken om die reden af.[14]

Naar het 'moderne type'

Dat was dus slecht nieuws voor de zwartbontfokkers. Daar kwam bij dat het na 1900 met de export voor een groot deel gedaan was, omdat Amerika, Engeland en Duitsland hun grenzen hadden gesloten voor fokvee. Ter voorkoming van de insleep van ziekten, was de formele reden. Ter bescherming van de eigen fokkerijbelangen, dachten de Nederlandse fokkers. Hoe dan ook, de belangstelling voor de stamboeken liep terug, en voor de zwartbontfokkers was er alle reden zich op hun koers te beraden. Wat hun koeien voor de Amerikanen zo aantrekkelijk had gemaakt, het extreme melktype, werd nu eerder als een risicofactor gezien.
De richting waarin men de oplossing zocht valt af te leiden uit verslagen van keuringen. Sprekender nog zijn de veranderingen die in foto's van de dieren zelf te zien zijn. De koeien op de Leeuwarder markt van rond 1900 die op bijgaande afbeelding te zien zijn, vertegenwoordigen nog duidelijk het pure melktype: ze zijn rijzig en scherp (afb. 1).
Maar in het portret van de kampioensstier Albert 1306H, geboren in 1902, is de vooraankondiging te zien van een ander type: dieper, geblokter, en vleziger (afb. 2). Albert gold in de vroege twintigste eeuw als een voorbeeld voor de zwartbontfokkerij en werd een stamvader met grote invloed.[15]
Waar het op neer kwam, zou je kunnen zeggen, was dat de zwartbonte FH enigszins opschoof in de richting van de MRIJ en iets vleestypischer werd. En daarmee robuuster en minder tuberculose-gevoelig, hoopte men. Tegelijkertijd werd aan de tuberculosebestrijding gewerkt. Friesland was bijvoorbeeld de eerste provincie waar een gezondheidsdienst voor dieren tot stand kwam. De genomen maatregelen zouden ertoe leiden dat Friesland ook de eerste provincie was die officieel tuberculose-vrij werd verklaard. Dat was overigens pas na de Tweede Wereldoorlog.[16]
Ten slotte trok men zich nog een ander punt van kritiek aan dat door de afnemers breed werd gedeeld: de zwartbonten produceerden dan wel veel melk, maar het percentage vet in de melk was laag. Je kon de zwartbonten beter watertanks noemen dan melktanks, zeiden sommigen. Ook uit het buitenland kwamen klachten over de 'blue milk' van de FH.[17]
Door consequente selectie lieten met name de Friese koeien in de eerste decennia van de twintigste eeuw een gestage stijging van het melkvetpercentage zien.[18]
Dankzij al deze inspanningen maakten de fokkers van zwartbonten in de jaren 1930 een overtuigende comeback. Veel was daarbij te danken aan een stier die in 1934 werd geboren in de stal van Simon Knol in het Friese gehucht Hartwerd bij Bolsward: Adema 197 (afb. 3). Dit dier was de bijna perfecte belichaming van het nieuwe exterieurideaal dat de fokkers zich hadden gesteld.
Adema 197 was zwaarder, dieper en geslotener dan de melktypische dieren die de Amerikanen zo hadden aangesproken. Maar hij had toch ook nog steeds melktypische kenmerken: zijn beenwerk was fijn en hij had de sprekende kop en de dunne huid met fijne beharing die het echte melkvee kenmerkten. Daar bovenop bezat hij nog die ondefinieerbare extra kwaliteit in zijn houding en belijning die fokkers 'adel' noemden. Een surplus aan adel was wat een kampioen als Adema 197 van de goede rasvertegenwoordigers onderscheidde.

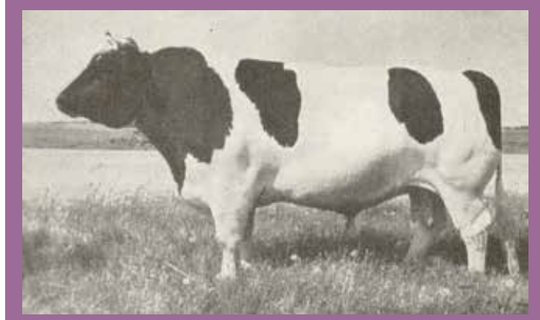

Afb. 2. Albert 1306H. Uit R. Strikwerda, Een eeuw Fries stamboekvee *(Leeuwarden 1979) 290.*
Afb. 3. Adema 197. Uit R. Strikwerda, Een eeuw Fries stamboekvee *(Leeuwarden 1979) 310.*

Zijn compacte lichaamsbouw, met behoud van melktypische eigenschappen, was niet zijn enige troef. De dochters van Adema 197 hadden melk met een prima vetgehalte, en de melkproductie werd 'bevredigend' genoemd. Het waren dus zeker geen topproducties, maar het woordje 'bevredigend' was niet bedoeld om dat te vergoelijken. Extreem hoge producties waren in het verleden juist het probleem geweest. Om een meer solide type te krijgen waren concessies aan de melkhoeveelheid onvermijdelijk; meer vlees impliceerde nu eenmaal iets minder melk. 'Bevredigend' betekende dus niets meer of minder dan dat.
Vooral via zijn zonen kreeg Adema 197 een grote invloed op de fokkerij. Dat hij een uitstekende 'stierenfokker' was, zoals het heette, was ook een troef; andere goede stieren drukten hun stempel alleen op hun dochters en hadden daardoor een minder grote invloed op de fokkerij. In de jaren vijftig waren er maar weinig fokstieren van enige betekenis die Adema 197 niet als voorvader hadden. Zijn lijn was beeldbepalend, zeker voor de Friese fokkerij.

Met dit type rundvee, dat in de jaren veertig het 'moderne type' ging heten, herwonnen de zwartbontfokkers hun voor-aanstaande positie in de fokkerij. De jaren vijftig zouden zelfs hoogtijdagen worden, zowel nationaal als internationaal. Men begon het moderne type nu naar Engels voorbeeld aan te duiden als dubbeldoelkoe. Maar het is duidelijk dat 'meer vlees' niet de werkelijke drijfveer was geweest achter de typewijziging. Het vlees was geen gelijkwaardig tweede doel; het bleef een (nu nog iets aantrekkelijker) bijzaak, een bijproduct van het streven naar een robuuster type koe. De achtergrond voor de typewijziging zat hem in de kritiek op het oorspronkelijke melkrijke type: het zou niet gedijen in de nieuwe gebieden in Nederland waar de melkveehouderij zich uitbreidde, en het zou extra gevoelig zijn voor tuberculose.
Zowel fokkers, boeren als wetenschappers steunden de typewijziging die in de jaren dertig definitief gestalte kreeg. De groeiende populariteit na de oorlog leek de gemaakte keuze te ondersteunen. Maar tegelijkertijd begonnen met name wetenschappers zich af te vragen of er niet teveel was toegegeven op de melk. Wageningse deskundigen werden in de jaren zestig steeds kritischer over het moderne type.[19]
De afloop is bekend: het melkrijke type zou uiteindelijk in de vorm van de Amerikaanse Holsteins terugkeren. Dat ging bepaald niet zonder slag of stoot. Maar dat is weer een ander verhaal.

Noten

1 De naam Holsteins was uiteraard een vergissing: het ging wel degelijk om Nederlandse koeien en niet om koeien uit Sleeswijk-Holstein. In dit laatste gebied kwamen vanouds ook goede zwartbonte melkkoeien voor, die wellicht zelfs een bron zijn geweest van de Nederlandse zwartbonten. In Engeland werden melkkoeien afkomstig van het continent ook wel Holsteins genoemd, en dit kan een reden zijn geweest dat de Nederlandse dieren ook in Amerika als Holsteins te boek kwamen te staan.
2 Deze bijdrage is voor een belangrijk deel gebaseerd op B. Theunissen, 'Breeding without Mendelism: Theory and Practice of Dairy Cattle Breeding in the Netherlands 1900-1950', *Journal of the History of Biology* 41 (2008) 637-676.
3 M.E. Derry, *Bred for Perfection. Shorthorn Cattle, Collies, and Arabian Horses since 1800* (Baltimore & Londen 2003).
4 Over de geschiedenis van het NRS: H.W.J. Dekker en K.P. Stapel, *100 Jaar Koninklijke Vereniging het Nederlandsch Rundvee-Stamboek, 1874-1974* (s.l. 1976). Over de geschiedenis van het FRS: W.Th. Zwart, *Tachtig jaar: een speurtocht door het Friesch Rundvee-Stamboek en aanverwante organisaties* (Drachten 1960); R. Strikwerda, *Een eeuw Fries stamboekvee* (Leeuwarden 1979).
5 G.J. Hengeveld, *Het rundvee, zijne verschillende soorten, rassen en veredeling*, 2 dln (Haarlem 1865-[1872]).
6 I.G.J. van den Bosch, *Kort overzicht met bijlagen van de resultaten van het in de jaren 1905 en 1906 ingesteld onderzoek omtrent de Nederlandsche rundveefokkerij in verband met de reorganisatie van de Vereeniging 'Het Nederlandsch Rundvee-Stamboek'* (Amsterdam 1906).
7 Zie voor het navolgende bijvoorbeeld M. Knibbe, *Agriculture in the Netherlands 1851-1950. Production and Institutional Change* (Amsterdam 1993); Jan Bielman, *Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008).
8 Voor de rundveeverbetering in Nederland in de twintigste eeuw, zie bijvoorbeeld D.H. van Adrichem Boogaert, *De ontwikkeling van de Nederlandse rundveehouderij in deze eeuw. Een historisch overzicht over de periode tot 1970* (s.l. 1970); Jan Bieleman, 'De georganiseerde rundveeverbetering' in J.W. Schot e.a., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, vol. 3, Landbouw, voeding* (Zutphen 2000) 131-153; Reimer Strikwerda, *Melkweg 2000* (s.l 1998); K. van der Wiel en J. Zijlstra, *Paradijs der runderen. Geschiedenis van de rundveeverbetering in Noord-Holland* (Wormerveer 2001).
9 Zie hiervoor Harro Maat, *Science Cultivating Practice: a History of Agricultural Science in The Netherlands and its Colonies, 1863-1986* (Dordrecht 2001).
10 Tussen 1900 en 1930 zijn talloze voorbeelden van zulke waarschuwingen te vinden in bladen als *De Veldbode* en *De Veldpost*. Zie ook hieronder.
11 B. Abbo-Tilstra, *Om de sûnens fan it Fryske folk. Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, 1890-1940* (Leeuwarden 2002).
12 A.A. ter Haar, 'Het oordeel van een Duitscher over ons vee op de Haagsche tentoonstelling', *De Veldbode* 11 (1913) 997; A. van Leeuwen, 'Rundveefokkerij in België', *De Veldbode* 21 (1923) 461-464.
13 E. van Muilwijk, 'De Friesche richting een gevaar voor de Zuidhollandsche fokkerij', *De Veldbode* 17 (1919) 881-882, 924; Idem, 'De Dirk IV-stam', *De Veldbode* 23 (1925) 312-314.
14 Zie bijvoorbeeld A. van Leeuwen, 'Tuberculosebestrijding', *De Veldbode* 22 (1924) 465-467; Idem, 'Tuberculose bij het rund en haar bestrijding', *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 58 (1931) 17-32, 65-79; H.M. Kroon, *De tegenwoordige richtingen in de fokkerij der landbouw-huisdieren in Nederland* (Maastricht 1913) 97; D.L. Bakker e.a., *Gedenkboek der nationale en internationale landbouwtentoonstelling te 's-Gravenhage in 1913* (Maastricht 1914) 133.
15 Strikwerda, *Een eeuw* (n. 4) 290-292.
16 Abbo-Tilstra, *Om de sûnens* (n. 11) 27, 146-147, 201, 330.
17 J.K. Stanford, *British Friesians. A History of the Breed* (Londen 1956) 50.
18 Strikwerda, *Een Eeuw* (n. 4) 65-80.
19 Zie hiervoor Theunissen, *'Breeding without Mendelism'* (n. 2).

Boekbesprekingen

Dirk-Jan Verdonk

Het dierloze gerecht. Een vegetarische geschiedenis van Nederland.

Proefschrift Universiteit Utrecht verdedigd op 8 april 2009. Uitgeverij Boom, Amsterdam 2009. 560 blz., geïllustreerd, paperback. Prijs: € 29,50. ISBN 978-9-0850-6711-5.

Verdonk gaat in zijn boek in op de relatie mens-dier en wel op de positie van het dier daarin. Voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong vormen in zijn visie het belangrijkste element in deze relatie. Met de toename van de wereldbevolking en met de toename van het vleesgebruik is het aantal voor consumptie bestemde dieren enorm gestegen en tegelijkertijd zijn zij hoe langer hoe meer -letterlijk- uit het zicht verdwenen. Veruit het grootste deel van de totale dierenwereld is bestemd om te fungeren als grondstof voor voeding. Een groot deel van het landbouwareaal is ingeruimd voor de productie van voedsel voor deze consumptiedieren. Het areaal zou beter en efficiënter voor de productie van plantaardige eiwitten voor humane consumptie gebruikt kunnen worden. De vegetaristische beweging, ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw, tracht aan deze ontwikkeling een einde te maken. De beweging probeert om het debat gaande te houden om het dier in een meer rechtvaardige positie te plaatsen ten opzichte van de mens. Er ontwikkelt zich een ideeënstrijd met als doel de relatie mens-dier blijvend te veranderen ten gunste van het dier. Verdonk voert het debat over de positie van het dier aan de hand van de geschiedenis van het vegetarisme in Nederland. Hij voert zes case-studies uit, waarin de positie van het dier centraal staat.

De eerste studie, *Domela en de Dieren*, start in ongeveer 1870 en behandelt Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), een Nederlands politicus, sociaal-anarchist, oprichter van de SDAP en van het tijdschrift *De Vrije Socialist*. Domela Nieuwenhuis was vegetariër op grond van humanitaire, hygiënische en economische argumenten. Beperking van de behoeften paste in de strijd tegen de kapitalisten die uitsluitend op zelfverrijking uitwaren. Vegetarisme en geheelonthouding waren eigenschappen die behoorden bij het socialisme. Domela bracht het eten van vlees bovendien in verband met drankzucht. Hoewel hij predikant was, keerde hij zich tegen het christendom en het anthropocentrisme dat daarin een belangrijk element vormde. In het christendom was de mens boven de dieren geplaatst. De mens vormde volgens Domela echter slechts een nietig plasma-korreltje in de kosmos en had niet het recht om zich verheven te voelen over zijn medeschepselen, de dieren, geheel volgens de leer van Darwin.

Het tweede hoofdstuk gaat over Felix Ortt en de Kolonie van de Internationale Broederschap. Ortt streefde naar sociale hervorming op basis van het christen-anarchisme en liet zich daarbij inspireren door Tolstoj. Hij plaatste de mens aan de top van de hiërarchie, niet met het recht om vrijelijk over de dieren te kunnen beschikken, maar met grotere verantwoordelijkheid ten opzichte van de dieren, die volgens hun 'natuur' moesten kunnen leven. Ortt trad in 1902 toe tot de Kolonie van de Internationale Broederschap in Blaricum, een socialistische, op ascese en vegetarisme gebaseerde kolonie, die in de eigen behoeften van de kolonisten zou moeten kunnen voorzien. Door te hoog gesteld idealisme en onderlinge wrijving ging de kolonie vroegtijdig ten onder. De vegetarische beweging was daarmee niet ten einde. Na de Eerste Wereldoorlog was de actieve geweldloosheid één van de kernpunten van de anarcho-communisten en vegetarisme maakte daar vanzelfsprekend deel van uit.

De derde studie gaat over de opkomst en ondergang van vegetarische restaurants in Nederland. In navolging van ontwikkelingen in Duitsland werd in 1899 in Den Haag het restaurant Pomona geopend, het begin van een reeks van vegetarische restaurants in diverse Nederlandse steden. Pomona stond in bepaalde sociale kringen in hoog aanzien. Verdonk maakt van de gelegenheid gebruik om verslag te doen van het debat over voedingswaarde van vlees tegenover die van plantaardige eiwitten. Het vegetarisme maakte in de eerste helft van de twintigste eeuw een bloeiperiode door, mede ten gevolge van de schaarste aan vlees door de Eerste Wereldoorlog en van de economische depressie met zeer hoge vleesprijzen die daarna volgde. De Tweede Wereldoorlog maakte vervolgens een einde aan de vegetarische restaurants. Pomona stond model voor de ideeën over moderne cultuur, gezondheid en de verhouding van de mens tot de dieren in het interbellum. Na de Tweede Wereldoorlog, de periode van de verzuiling en de wederopbouw raakte de vegetarische beweging enigszins op de achtergrond.

In het vierde hoofdstuk staat de 'Kabouterrevolutie' van de jaren zestig, genoemd naar de 'Kabouterbeweging' van Roel van Duyn, voor de kritiek op de kapitalistische inrichting van de maatschappij, die gekenmerkt wordt door eindigheid van beschikbare grondstoffen, bedreiging van het milieu en onveiligheid van voedsel. Rationalisering en wetenschappelijk onderzoek maakten de veehouders tot ondernemers. Dieren werden steeds meer 'dingen', die als grondstof dienden voor de voedingsindustrie. Duurzame landbouw, oog voor de ecologische veranderingen en producten van biologisch-dynamische oorsprong kwamen in de belangstelling te staan. Voor deze laatste vorm van landbouw was evenwel dierlijke mest nodig, waarvoor rundvee min of meer noodzakelijk was. Vegetariërs kwamen in een gewetensconflict.

De vijfde studie gaat over de actiegroep *Stichting Lekker Dier*. De jaren zeventig van de twintigste eeuw werden gekenmerkt door een enorme groei van de veehouderij en een rationalisering van de bedrijfsvoering door een krachtige technologische ontwikkeling, met als exponent batterijen voor pluimvee en biggen. Lekker Dier nam stelling tegen deze vorm van veehouderij. Het baseerde zich op het boek *Animal Machines* van Ruth Harrison (1964) en *Animal Liberation* van Peter Singer (1975). Singer weigerde de mens in morele zin boven de dieren te plaatsen. Lekker Dier richtte zich met zijn acties tegen de Dierenbescherming, de veeboeren, de wetenschap, de overheid en tegen de burger-consumenten. Ook dierenartsen moesten het ontgelden. Vanaf het ontstaan van de diergeneeskunde stond het veterinair handelen meer in het teken van het veiligstellen van de voedselproductie voor de mens en het behartigen van de belangen van de producenten van vlees dan van de dieren zelf. Later kwam daar een kentering in, toen dierenartsen zich ook meer gingen interesseren voor het dierenwelzijn. Zij kwamen in een spagaat met hun functie als advocaat van de dieren en als adviseur inzake het economische agrarische proces.

Hoofdstuk zes gaat over de verharding van het verzet, overgaand in terreur, die gepleegd werd door het *Animal Liberation Front* (1976). Het front ontstond in Engeland en verplaatste zijn acties naar een reeks andere landen, waaronder Nederland. Het Dieren Bevrijdings Front (DBF) balanceerde op de rand van het toelaatbare wat betreft de geweldadigheid van hun acties, waarbij volgens Verdonk het geweld van het DBF in het niet zonk bij het dagelijkse geweld, toegepast in de dierenindustrie. Het speciesistische geloof, namelijk dat mensen meer waard zijn dan dieren, lag onder vuur. Onder bepaalde omstandigheden was geweld gerechtvaardigd. Alle andere middelen om dieren te beschermen hadden immers gefaald.

De uitbraak van besmettelijke dierziekten rondom de laatste eeuwwisseling vormde voorlopig de apotheose van het debat over de plaats van niet-menselijke dieren in onze samenleving. Volgens Verdonk leidde het tot een dubbele constitutionele crisis. In de eerste plaats een crisis in de constitutie, waarin door goddelijke voorzienigheid de dieren een ondergeschikte plaats werd toegewezen ten opzichte van de mens, in de tweede plaats een fundamenteel probleem in de maatschappelijke ordening met de opvatting dat mens en dier zich in twee aparte ontologische zones bevinden. Oplossing van deze crises zal een immense opgave zijn, waarbij op zijn minst erkend dient te worden dat aan de ongebreidelde voortwoekering van het gebruik van dieren een halt dient te worden toegeroepen.

Verdonk studeerde Vergelijkende Kunstwetenschappen aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij was als promovendus verbonden aan het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur aan de Universiteit van Utrecht. Hij is veganist en was ten tijde van zijn proefschrift werkzaam voor de World Society for the Protection of Animals.

Het Dierloze Gerecht is een goed leesbaar boek, waarin, anders dan de titel doet vermoeden, de vrij agressieve strijd van het dierenactivisme een belangrijkere plaats inneemt dan de geschiedenis van het vegetarisme. De vraag is dan ook of Verdonk als actief veganist voldoende objectiviteit in acht heeft genomen bij zijn historische studie naar de relatie mens-dier en het vegetarisme. Hij gebruikt voortdurend de term 'niet-menselijke dieren', stelt daarmee mens en dier op één lijn en gaat gemakkelijk voorbij aan de verhoudingen die al vele eeuwen lang in onze christelijke cultuur gangbaar zijn. Ook gaat hij voorbij aan de talloze andere relaties die denkbaar zijn in de wereld die mens en dier gezamenlijk delen. Dat doet niets af aan de fundamentele vraag wat de positie is van de voor consumptie bestemde dieren ten opzichte van de mens. Het zal moeilijk worden om deze positie in onze moderne, op cultuur-historische waarden gebaseerde wereld, te veranderen. Blijft over, dat de mens op zijn minst de plicht heeft om zo goed mogelijk voor de dieren, die hem zijn toevertrouwd, te zorgen.

ARIE PLAISIER

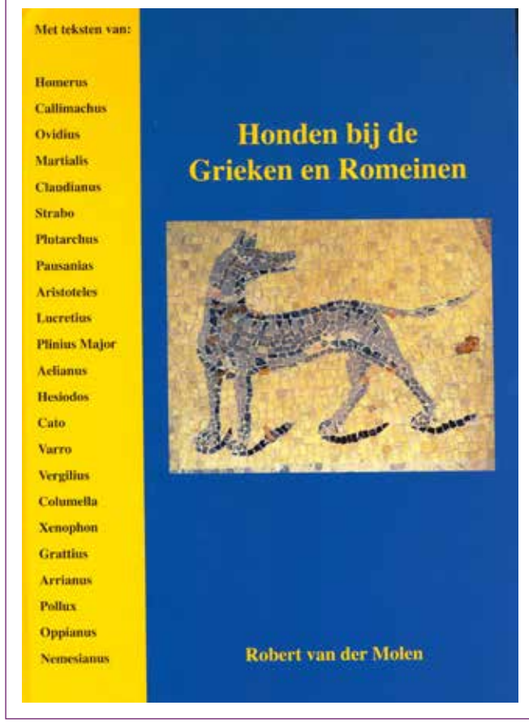

Robert van der Molen
Honden bij de Grieken en Romeinen.

Von Achenermühle Productions, Wijk bij Duurstede, 2009. 512 blz., gebonden, hardcover, vele kleurenillustraties. Prijs: € 71 bij bestellen bij de auteur vóór 1 januari 2010, daarna € 91,45. ISBN 978-90-814185-1-5

Een interessant, in eigen beheer in kleine oplage (1000 ex.) door de auteur uitgegeven, kynologisch-veterinair-historisch werk van dierenarts Robert van der Molen. Een fraai verzorgde uitgave voor het grootste deel bestaande uit teksten van drieëntwintig auteurs uit de Griekse en Romeinse oudheid. Van Homerus tot Plinius en van Aristoteles tot Vergilius en vele minder bekende schrijvers, die in hun teksten de hond ter sprake gebracht hebben.
De originele teksten zijn door de auteur zelf van een Nederlandse vertaling voorzien. De teksten gaan vergezeld van een uitgebreid notenapparaat, waarin de auteur de antieke schrijvers introduceert en aan de hand van de originele teksten in combinatie met de meest recente ontdekkingen in het vakgebied van de genetica poogt de tegenwoordige hondenrassen terug te voeren op de in de Grieks-Romeinse tijd aanwezige rassen. Hoewel de auteur hier en daar wellicht al te stellig op grond van summier bewijsmateriaal een hond uit de oudheid identificeert met een tegenwoordig bestaand ras, levert het geheel toch een zeer lezenswaardig en interessant resultaat op, dat zowel voor de klassiek als voor de kynologisch geïnteresseerde lezer zeker de moeite én de prijs waard is.

JAN EGTER VAN WISSEKERKE

Mozaïek uit Pompei met een waakhond. Volgens de auteur is er geen hedendaags ras aan te koppelen.

Detail van een mozaïek met de zeegod Neptunus en de vier jaargetijden. Hier de lente en haar hondje; volgens sommigen het prototype van de Laconische hond. Afbeelding uit besproken boek.

Ivan Katiç en Aage Kristian Olsen
Veterinærhistoriens: hvornår – hvem – hvad – hvor

[Veterinaire geschiedenis: wanneer, wie, wat en waar].

Kopenhagen 2009, 39 blz. ill., ISBN 87-88 682 28-5.

Dit boekje werd ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag opgedragen aan Anton Rosenbom, voorzitter van de Deense veterinair-historische vereniging in de periode 1994-2006. Onder het motto 'een praatje bij een plaatje' geven de auteurs een opsomming van mijlpalen en belangrijke personen uit de geschiedenis van de (dier)geneeskunde. Daarbij ligt de nadruk op geleerden uit Scandinavië. De chronologische reeks begint bij de domesticatie van de hond en eindigt in 1996 met de Australiër Peter Doherty, de eerste dierenarts die een Nobelprijs heeft gewonnen. Na een kort literatuuroverzicht volgen 10 bladzijden met foto's van onder meer het eerste internationale diergeneeskundige congres in Hamburg in 1863, een groepsportret van het negende internationale veterinaire congres in 1909 in Nederland en van een bezoek van de Deense Koninklijke familie aan de veterinaire school in Kopenhagen in 1964.
De auteurs stellen nadrukkelijk dat het boek niet de pretentie van een historische studie heeft, maar spreken de hoop uit dat het bijdraagt aan de cultuurgeschiedenis van de diergeneeskunde. Het is inderdaad een aardig boekje geworden om in te bladeren, hier en daar te lezen of om een portret van een coryfee op te zoeken. Wellicht kan het boek interesse voor veterinaire geschiedenis wekken bij (Deense) dierenartsen en veterinaire studenten.

Een van de fraaiste illustraties uit het boek (zie bijgaande afbeelding) betreft een Pools plakkaat uit het begin van de jaren 1920 waarin veehouders worden gewaarschuwd om hun eigendom tegen het gevaar van runderpest te beschermen. Het plakkaat is destijds waarschijnlijk mee naar huis genomen door één van de tien Deense doctoraal studenten diergeneeskunde die op verzoek van de nieuwe Poolse Republiek onder Pilsudski hebben deelgenomen aan een campagne ter preventie van runderpest.

PETER KOOLMEES

Uit de tijdschriften

Stijn Heeren

'New views on the forfex of Virilis the veterinarian: shears, emasculator or twitch', *Journal of Archaeology in the Low Countries* 1 (2009) 87-95.

In dit nieuwe online tijdschrift voor archeologie staat een artikel over de vondst van een ijzeren voorwerp bij opgravingen van een nederzetting uit de Romeinse Tijd in de omgeving van Tiel-Passewaaij. Het instrument is hieronder afgebeeld. Het meet ongeveer 31 cm.

Aanvankelijk werd het voorwerp gekarakteriseerd als een castratietang, maar commentaar uit ondermeer de veterinaire hoek wees meer in de richting van een praam. De vondst werd in verband gebracht met twee bronnen, met de afbeelding van een dierenarts of paardenverzorger op een altaarstuk in Aix-en-Provence en met de *Vindolanda aantekeningen*, gevonden in de Romeinse nederzetting Vindolanda, in de omgeving van Chesterholm bij de Hadrian Wall in Noord Engeland. Het altaarstuk laat een voorwerp zien dat veel gelijkenis vertoont met de vondst. Het voorwerp is het eerst beschreven door Espérandieu in 1907 en gekenmerkt als een praam, terwijl Kolling in 1973 van mening was dat het afgebeelde voorwerp een castratietang betrof.

Eén van de aantekeningen gevonden bij de Hadrian Wall gaat over de 'veterinarius named Virilis', die gevraagd wordt om de *forfex* ter beschikking te stellen, waarbij forfex vertaald kan worden als 'schaar'of 'tang'. De schaar was een vrij algemeen gebruikswerp, daarvoor behoefde geen speciaal verzoek bij een veterinair te worden ingediend. Omdat de veterinair als een van de weinigen over een castratietang kon beschikken, dacht Adams (1990) dat het voorwerp een zodanig instrument moest zijn. Daartegen in gebracht kon worden dat de gevonden tang onvoldoende aansluit om bij een castratie de doorbloeding voldoende te kunnen stoppen. Latere houten klemmen konden geheel worden gesloten. De conclusie van Heeren, mede dank zij inbreng van Harry Elsinghorst van het Veeteeltmuseum in Beers en van het faculteitsmuseum, is dat de gevonden tang een praam moet zijn en dat *forfex*, gebruikt in de veterinaire context, dient te worden vertaald als 'praam'.

Het belang van de vondst is het bewijs dat de verzorging van paarden, niet alleen in een paardenomgeving als in de Romeinse legers, maar ook in agrarische gebieden als de omgeving van Tiel, reeds in de Romeinse tijd al zover ontwikkeld was, dat van een dergelijk instrument gebruik werd gemaakt. Overigens is het pleit nog niet beslecht. Reacties van conservatoren uit veterinaire musea elders in Europa zijn vrij expliciet dat het om een castratietang gaat. Wat te denken van de gedachte dat het een tang is voor een onbloedige castratie van stiertjes of bokken?. 'Deskundigen' uit ons gezelschap worden uitgenodigd om hun mening te geven. Wellicht levert het associaties op met oud instrumentarium uit de praktijk. Het gehele artikel is te vinden op het internetadres www.jalc.nl. Later kunnen we dan Stijn Heeren nog eens om een reactie vragen.

ARIE PLAISIER

Australian Veterinary History Record,

no. 53, 2009.

Deze aflevering bestaat uit slechts één artikel: Turner, A.J., 'Quarantine and disease control issues'. Een artikel dat de zeer recente uitbraken (2007, terwijl een enkele keer verwezen wordt naar uitbraken in 2001) van enige dierziekten bespreekt, waarbij de vraag gesteld kan worden of een veterinair-historisch tijdschrift de plaats is om zulke recente informatie te behandelen.

Australian Veterinary History Record,

no. 54, 2009.

De Australische tegenhanger van ons V.H.G. bestaat sinds 1991 en is daarmee twee jaar jonger dan ons genootschap. Opvallend is dat de artikelen in zijn bulletin in het algemeen zaken betreffen die wij nog nauwelijks tot de geschiedenis rekenen, uit een zo recent verleden dateren ze en bovendien vooral betrekking hebben op de geschiedenis van de diergeneeskunde in Australië. Het maartnummer bevat een artikel dat de herinneringen beschrijft van een afgestudeerde aan de veterinaire faculteit van de Universiteit van Sydney rond de Tweede Wereldoorlog. Het tweede artikel betreft de evolutie van de moderne paardenpraktijk in Australië sinds die zelfde oorlog en is als zodanig te beschouwen als de Australische tegenhanger van het proefschrift van J.B.A. Loomans, The equine veterinarian in past, present and propects of a profession, Utrecht 2009.

Veterinary History,

Journal of the Veterinary History Society,
Volume 14,no. 4, 2009.

Veterinary History opent met een 'Editorial' waarin gewezen wordt op het verschil dat er bestaat tussen iemand die geïnteresseerd is in geschiedenis en een historicus. Het geïnteresseerd zijn kan zich uiten in het plezier hebben in een onderzoek, gemotiveerd door eigen behoefte en wensen. Een kwestie dus van persoonlijk plezier en voorkeur. Een historicus echter moet niet alleen zijn lezers bereiken, maar heeft ook de verplichting zijn studie en zijn bevindingen in het licht van een breder perspectief te plaatsen en de beschreven gebeurtenissen in hun eigen tijd te plaatsen. 'Historical Knowledge is the re-enactment of past thought', is een uitspraak van een bekende Oxford-historicus R.G. Collingwood, waarmee hij bedoelde dat je jezelf moet verplaatsen in het verleden en moet proberen je voor te stellen dat je je daar bevindt. Het is niet eenvoudig je niet te verbazen over ideeën die in vroeger tijden heersten over ziekten en behandelingen daarvan en over medicijnen die meer kwaad dan goed deden, maar voor een juiste beoordeling is het noodzakelijk dat alles te zien in de tijd waarin die ideeën ontwikkeld werden. Gewapend met deze 'historische bril' krijgt de historisch geïnteresseerde leek een scherpere kijk op het verleden.

In deze Engelse tegenhanger van *Argos* staan verder o.a. de volgende artikelen:

- Een artikel over het eerste Engelse veterinaire tijdschrift *The Veterinarian*, dat van 1828 tot 1902 verschenen is.
- Een artikel over een operatie op een hond in 1850 onder chloroformnarcose.
- Een artikel getiteld 'In the footsteps of Asclepiades' over een manuscript met 200-jaar oude recepten tegen o.a. strangurie bij het paard en schurft bij hond. Het papier waarop de recepten staan dateert van tweehonderd jaar geleden, maar door wie en waar het geschreven is, is onbekend. De geschiedenis van de recepten is terug te voeren op Asclepiades. Asclepiades was een Griekse medicus, die in de 2e -1e eeuw voor C. in Rome praktiseerde. Hij wordt beschouwd als een bruggenbouwer tussen de theoretische Griekse en de praktische Romeinse geneeskunde. Zijn uitgangspunt was dat behandeling van ziekten *Sano, cito, tuto et jucundo* [gezond, snel, veilig en plezierig] moet zijn. Een uitgangspunt dat helaas niet altijd realiseerbaar is.
- 'Receipt lists' met humane en veterinaire medicijnen uit de 18e eeuw.
- Een artikel waarin de trapkracht en de loopsnelheid van de uitgestorven 'Terrorbird' (Phorusrhacinae) vergeleken worden met die van de struisvogel.
- Een artikel over veepest in 1865-6 in Engeland en het ten gronde gaan van boerenbedrijven ten gevolge daarvan.
- En ten slotte een aantal korte artikelen over 'Schimmels', 'Schrijvers over hoefkunde', 'De kleur van Eclipse, het beroemde renpaard'.

Al met al een lezenswaardig tijdschrift met een zeer gevarieerde inhoud.

Bulletin de la Societé Française d'Histoire de la Médecine et des Sciences Vétérinaires,

no.8, 2008

Deze Franse tegenhanger van Argos biedt de lezer eveneens een grote verscheidenheid aan artikelen.

- Een artikel over de militaire veterinair Decroix (1821-1910), veterinair principal, voorvechter van de hippofagie en tegenstander van het roken.
- Een artikel over de Société Centrale de Médecine Vétérinaire gedurende de 2e wereldoorlog.
- Een artikel getiteld 'Un mistère: la technique de conservation mise en œuvre par Honoré Fragonard pour créer ses fameux écorchés, van o.a. de ons bekende veterinair C. Degueurce van het 'Musée, École Nationale Vétérinaire d'Alfort'. In het eerste deel worden de technieken beschreven om de droge anatomische preparaten te maken: selectie, preparatie van de lichamen, injectie via de bloedvaten met gekleurde was van organen en weefsels. Een methode overigens die door J. Swammerdam (1637-1680) voor het eerst beschreven werd. In het tweede deel wordt beschreven hoe Fragonard (1732-1806) zijn 'gevilde' preparaten, door middel van mummificatie en droging na onderdompeling in alcohol, produceerde. Dankzij chemische analyse was het mogelijk dit procedé van stap tot stap te reconstrueren. Het gebruik van was leverde enige jaren geleden grote problemen op tijdens een hittegolf die niet alleen vele ouden van dagen in Parijs het leven kostte, maar ook tot gevolg had dat de preparaten bijna smolten. Dit fenomeen, waar Degueurce bij zijn bezoek aan Utrecht [Zie *Argos* 32 (2005) 69-70] melding van maakte, wordt in het artikel overigens niet vermeld. Voor deelnemers aan de voor 2010 geplande excursie naar Alfort een zeer interessant artikel.
- Een artikel over 8e eeuwse Byzantijnse wetten over landbouw en veeteelt.
- Een artikel over afbeeldingen van dieren in kerken in de Auvergne.
- De geschiedenis van de school van Alfort tijdens WO II.
- De problemen die zich voordeden bij het vertalen van de werken van Publius Vegetius *(Mulomedicina en Cura boum)*, van wie tegenwoordig wordt aangenomen dat hij ook *Epitoma rei militaris* geschreven heeft, dat vroeger aan Flavius Vegetius werd toegeschreven.

Evenals het voorgaande tijdschrift een zeer lezenswaardige uitgave, met gevarieerde inhoud.

J. EGTER VAN WISSEKERKE

Diegenen die geïnteresseerd zijn in een of meer van bovenstaande artikelen kunnen contact opnemen met de secretaris van het VHG.

In memoriam
Dirk Maarten Zuijdam (1918-2009)

Dick Zuijdam werd op 29 augustus 1918 in Hoofddorp geboren. Hij groeide als enig kind op in een dierenartsen gezin. Zijn vader was een dominante figuur, een hardwerkende practicus met een grote plattelandspraktijk in de Haarlemmermeer en zijn wens was, dat zijn zoon hem zou opvolgen. En zo vertrok Dick na het behalen van zijn HBS diploma in 1936 naar Utrecht om dierenarts te worden.

Hij werd een enthousiast lid van het Utrechts Studenten Corps en genoot met volle teugen van het studentenleven.
Zoals de meeste veterinaire studenten kreeg Dick bericht dat hij ingedeeld was bij de bereden artillerie als aspirant-reserve-paardenarts met de rang van soldaat. Tijdens de mobilisatie in september 1939 werd hij gestationeerd in de Houtrusthallen in Den Haag, waar ca. 1500 gevorderde paarden waren ondergebracht. De bezettingsperiode heeft op Dick een diepe indruk gemaakt. Van 1941 tot 1942 was hij onder zeer moeilijke omstandigheden praeses van de DSK. In mei 1943 is Dick ondergedoken. In de daarop volgende periode heeft hij op dertien plaatsen gepraktiseerd, zowel in Amsterdam als in plattelandspraktijken. Na de bevrijding heeft hij als voorzitter van de door hem geïnitieerde Studentenzuiveringscommissie een centrale rol kunnen spelen bij het creëren van normale studieomstandigheden. Het was voor Dick een grote voldoening om het *lidmaatschap van verdienste* van de DSK te mogen ontvangen. Zijn bijzondere inzet voor Duim in 't Gat (D.I.G.) is beloond met een *erelidmaatschap* van dit eerbiedwaardig gezelschap.

In 1946 trouwde Dick met Nel van Hamersveld. Zij kregen een zoon en een dochter. Na het behalen van zijn dierenartsdiploma in 1946 ging hij naar Hoofddorp om samen met zijn vader de praktijk te gaan runnen. Gezien de dominante houding van vader Zuijdam en de matige interesse van Dick voor het praktijkgebeuren liep die samenwerking al gauw spaak. In 1946 verkreeg hij een positie aan de Rijksseruminrichting te Rotterdam met de mogelijkheid te promoveren. Dit vond in 1952 zijn bekroning in de verdediging van het proefschrift *Pseudovogelpest: vaccinatie en virusuitscheiding*.
In 1955 trad hij in dienst bij Provimi, een bedrijf voor veevoederadditieven. In deze periode werkte en woonde hij met zijn gezin in Italië. Bij een bezoek van de Veterinaire Hoofdinspecteur, Van den Born, in 1958 aan Italië werd Dick gevraagd om Inspecteur in Algemene Dienst in Nederland te worden. Daarna is hij van 1960 tot 1963 secretaris geweest van de Gezondheidscommissie voor Dieren. In 1963 trad hij met zijn grote kennis van vaccins en pluimvee in dienst bij Dow Chemical. Helaas werd deze afdeling in 1972 verkocht en
vertrok Dick naar Cyanamid. Hier heeft hij tot zijn pensioen in 1983 gewerkt.

Hoewel het bestuur van de KNMvD aanvankelijk het oprichten van een groep Dierenartsen in Bedrijf (DIB) sterk afwees, is het aan Dick te danken dat die groep toch het licht zag in 1966.

Ook was hij zeer actief lid van de in 1946 opgerichte Groep Pluimvee. Hier lag zijn hart en hij miste vrijwel nooit een vergadering of congres. Dankzij de bijzondere inzet van Dick is het Veterinair Historisch Genootschap in oktober 1989 ontstaan. Het was voor hem een bijzondere gebeurtenis toen hij in 2001 tot *erelid* werd benoemd. Op 17 april 2001 stond hij als verreweg de oudste op de barricaden op het Binnenhof om samen met zijn collega's een pleidooi te houden voor het vaccineren van dieren tegen mond- en klauwzeer.
Kortom, een zeer welbesteed leven, niet alleen diergeneeskundig maar ook sociaal. Voor dit laatste facet hoeven wij maar te wijzen op zijn lidmaatschap van sociëteit De Witte in Den Haag, waar hij wekelijks kwam en op de vele ritten voor ziekenvervoer gedurende tientallen jaren. De laatste tien jaar van zijn leven waren zeer gelukkig samen met zijn partner Titia Ellens. Op 12 juni is Dick in Wassenaar in zijn slaap overleden.

Diergeneeskundig Nederland is aan Dick Zuijdam veel dank verschuldigd.

ENGBERT OLDENKAMP EN
MAARTEN FRANKENHUIS

In memoriam
Dr. Leon Z. Saunders (1919-2009)

Leon Saunders werd op 16 december 1919 in Winnipeg, Manitoba, Canada, geboren. Hij studeerde diergeneeskunde aan Ontario Veterinary College in Guelph. De patholoog F.W. Schofield, die in Guelph ook medische geschiedenis doceerde, werd een rolmodel voor Saunders.

Na zijn afstuderen in 1943 diende hij twee jaar in het Canadese leger. Na de oorlog werkte hij als patholoog aan Iowa State University, het Army Chemical Center en het Brookhaven National Laboratory in New York. In 1951 promoveerde hij aan Cornell University in de veterinaire pathologie. In 1958 werd hij hoofd van de afdeling pathologie en toxicologie van Smith Kline & French Laboratories. In hetzelfde jaar werd hij aangesteld als docent aan de School of Veterinary Medicine, University of Pennsylvania. Hij stond aan de wieg van het internationale tijdschrift *Veterinary Pathology*, waarvan hij 25 jaar redacteur was. Tevens is hij voorzitter geweest van het American College of Veterinary Pathologists en van de World Federation of Veterinary Pathologists.

In 1975 begon hij met zijn onderzoek naar de geschiedenis van de veterinaire pathologie; een door historici nog grotendeels onontgonnen terrein. Zijn grote talenkennis stelde hem in staat veel negentiende en twintigste-eeuwse literatuur over dit onderwerp te bestuderen. Hiervan wordt blijk gegeven in zijn eerste grote project dat resulteerde in de publicatie van *Veterinary Pathology in Russia, 1860-1930* (Ithaca, New York 1980). In de jaren 1980 publiceerde hij tal van artikelen over veterinaire geschiedenis, waaronder een over de rol van Sir William Osler als grondlegger van de veterinaire pathologie in Noord-Amerika.

In 1990 nam Saunders afscheid van SmithKline Beecham Pharmaceuticals. Ter gelegenheid van zijn afscheid werd in december 1991 in de National Library of Medicine, Bethesda, Maryland een symposium gehouden onder de titel 'The history and science of veterinary pathology'. Tijdens het symposium kreeg Saunders als huldeblijk van het Veterinair Historisch Genootschap en de Vakgroep Veterinaire Pathologie van de faculteit Diergeneeskunde de eerste twee afleveringen van *Mededeelingen uit het Pathologisch Instituut der Rijksveeartsenijschool te Utrecht* (1918) cadeau. Een verslag van deze overhandiging is te vinden in *Argos* 6 (1992) 140. In de jaren daarna werkte Saunders aan een omvangrijk project waarin hij aan de hand van 152 biografieën van veterinairen en allerlei onderzoekers op biomedisch gebied uit 21 landen een uitgebreide geschiedenis van het vakgebied veterinaire pathologie op schrift stelde. *A Biographical History of Veterinary Pathology* (Lawrence Kansas 1996) is uitstekend gedocumenteerd en kan gelden als een model voor het uitvoeren van internationale studies over veterinaire geschiedenis. Zie voor een uitgebreide bespreking van dit boek *Argos* 16 (1997) 255-256.
In mei 2000 werd de 'lifetime achievement commendation' van de American Veterinary Medical History Society aan hem toegekend. Vanwege zijn vele bijdragen aan de beoefening van de veterinaire geschiedenis op internationaal niveau heeft deze vereniging hem ook voorgedragen als kandidaat voor de Cheiron medaille. Deze onderscheiding van de World Association for the History of Veterinary Medicine werd aan hem verleend in 2002.

Op 4 maart 2009 is Dr. Leon Saunders op 89-jarige leeftijd in Brentwood, Tennessee, Verenigde Staten, aan Alzheimer overleden. Met hem is een vooraanstaand historicus van de veterinaire pathologie heengegaan.

PETER KOOLMEES

Foto met toestemming van the American College of Veterinary Pathologists overgenomen uit *Veterinary Pathology* 46 (2009) 561-562.

Over ‘Dieren Digitaal’

Op 6 oktober 2009 ging de website ‘Dieren Digitaal’ (www.dierendigitaal.nl) tijdens een bijeenkomst bij het Departement Gezondheidszorg Paard van de faculteit Diergeneeskunde in Utrecht officieel ‘de lucht in’.

Deze website is ontstaan uit een samenwerkingsverband van de bibliotheek, de faculteit diergeneeskunde en het museum van de Universiteit Utrecht. Vertegenwoordigers van deze instituten en van diverse andere instellingen waaronder het Veterinair Historisch Genootschap en de Numan Stichting, waren bij de feestelijke opening aanwezig.

Op deze website vindt u een verzameling gedigitaliseerde boeken, foto’s, films en objecten die te maken hebben met de verbeelding van het dier in onderwijs en onderzoek. Dieren nemen een belangrijke plaats in het leven van mensen in. Lange tijd dienden dieren de mens als voedsel, vervoermiddel, lastdier, of hielpen bij werkzaamheden in het leger en de landbouw. Voedsel bleef het dier, maar toen de machines kwamen, veranderde de rol van het dier in de samenleving. Veel mensen beschouwen honden en katten tegenwoordig zelfs als lid van het gezin. Er is altijd behoefte geweest aan geneeskundige zorg voor gedomesticeerde huisdieren en tegenwoordig neemt de diergeneeskunde een prominente plaats in de samenleving in. De belangstelling voor dieren en diergeneeskunde en de behoefte aan informatie daarover, is in de laatste decennia enorm toegenomen. Hetzelfde geldt voor de geschiedenis van dieren en van de diergeneeskunde. Mede dankzij Dieren Digitaal kan in die behoefte aan informatie worden voorzien.

Sinds 1821 wordt in Utrecht diergeneeskunde gedoceerd. De faculteit Diergeneeskunde heeft in de loop van bijna twee eeuwen een prachtige, brede en voor Nederland unieke boekencollectie opgebouwd. Handschriften, gedrukte boeken, foto’s, onderwijsplaten en een verscheidenheid aan (dier) geneeskundige instrumenten worden door de Universiteitsbibliotheek, de Faculteit en het Universiteitsmuseum bewaard. Veel van dit historische materiaal is niet (direct) voor een breed publiek toegankelijk. De doelstelling van Dieren Digitaal is het opbouwen van een digitale collectie waarin de verbeelding van het dier in veterinair onderwijs en onderzoek in de volle breedte kan worden gepresenteerd. De website is daarom niet alleen bedoeld voor academici, studenten en alumni, maar is ook toegankelijk voor het brede publiek. Zowel de historicus die op zoek is naar een bepaald citaat als de dierenliefhebber en de middelbare scholier die een mooie afbeelding zoeken voor een presentatie, zijn welkom.

Het project Dieren Digitaal werd in de periode september 2007 - augustus 2009 gefinancierd door Center Novem. Het spectrum van dit project is te breed om in één keer te verwezenlijken. Vandaar dat besloten werd om te beginnen met een dier waarmee de geschiedenis van de diergeneeskunde zich treffend laat verbeelden: het paard. Veel beschrijvingen in handschrift en druk zijn over het paard verschenen, waarbij de onderwerpen uiteen lopen van paardenrassen tot rijkunst en van anatomie tot chirurgie. De tot nu toe geselecteerde bronnen in Dieren Digitaal bieden een overzicht van de geschiedenis van de paardengeneeskunde vanaf de oudheid tot nu. De meeste boeken zijn in het Nederlands, maar er zijn ook boeken in het Duits, Frans, Engels, Italiaans en Latijn opgenomen. De verschillende fasen van de verwetenschappelijking en professionalisering van de paardengeneeskunde worden in de gedigitaliseerde boeken uit de veterinaire collectie van de Universiteitbibliotheek Utrecht duidelijk weerspiegeld. Vanuit kunsthistorisch oogpunt is de verbeelding van het paard evenzeer interessant.

Het project Dieren Digitaal past in het steven om zowel in nationaal als internationaal verband archieven en historische boekencollecties te digitaliseren en op die manier steeds meer cultureel erfgoed voor een breed publiek toegankelijk te maken. Op de website is daarom ook een aantal ‘links’ naar soortgelijke verzamelingen met veterinair digitaal erfgoed opgenomen. Het zoeken in de collectie gedigitaliseerde bronnen wordt verder vereenvoudigd door de titelbeschrijvingen, inclusief categorieën en trefwoorden. De digitale snelweg maakt het nu mogelijk om thuis achter de PC te grasduinen in historische boeken uit binnen- en buitenland. Dat bespaart reiskosten naar archieven en bibliotheken, wachttijden bij het leenverkeer en eventueel ook kopieerkosten. Het digitaliseren brengt voor onderzoekers bovendien het grote voordeel met zich mee dat niet hele boeken hoeven te worden gelezen om uit te zoeken of een auteur iets over een specifiek onderwerp of een bepaalde persoon heeft geschreven. Het zoeken met trefwoorden levert binnen een seconde antwoord op. Dit is natuurlijk prachtig, maar persoonlijk vind ik dat het lezen vanaf een beeldscherm de sensatie van het in handen houden en lezen van het originele oude boek niet kan vervangen. Bovendien zal het nog jaren duren voordat wereldwijd al het veterinair erfgoed zal zijn gedigitaliseerd. Het bezoeken van een bibliotheek of archief blijft daarom altijd de moeite waard. Dieren Digitaal is gestart met oude boeken over paarden. De historische collectie veterinaire boeken is natuurlijk veel uitgebreider. Bovendien zijn er diverse algemene overzichtswerken waarin meerdere diersoorten centraal staan. In de afgelopen twee jaar stond het paard centraal, maar de intentie is om in de komende jaren de website uit te breiden met andere dieren en diergroepen als honden, katten, runderen, varkens en pluimvee.

Naast de gewenste uitbreiding met andere diersoorten is Dieren Digitaal ook in een ander opzicht nog niet ‘af’. Bezoekers van de website wordt gevraagd om reacties of suggesties over de inhoud of het gebruik van Dieren Digitaal door te geven. Bij iedere bron is ruimte voor commentaar en aanvullende informatie beschikbaar. De inhoud van de website kan nog verder worden ‘verrijkt’ wanneer bezoekers in de stijl van Wikipedia meer informatie of commentaar aanleveren. Daarbij moet rijp en groen wel van elkaar worden onderscheiden. Dat biedt mijns inziens een mooie gelegenheid voor de vele vakspecialisten onder het ledenbestand van het VHG om aan deze oproep gehoor te geven. Verschillende VHG leden hebben al actief bijgedragen aan het tot stand komen van Dieren Digitaal. Sommigen door deel te nemen aan een gebruikersonderzoek en anderen door het beschrijven van de geselecteerde boeken en het invoeren van gegevens. Hopelijk volgen veel VHG leden hun voorbeeld. Hoe dan ook, Dieren Digitaal is nu al een aanwinst voor beoefenaars van de veterinaire geschiedenis en zal in de toekomst zeker bijdragen aan de verdere verspreiding en bestudering van het veterinair erfgoed.

PETER KOOLMEES

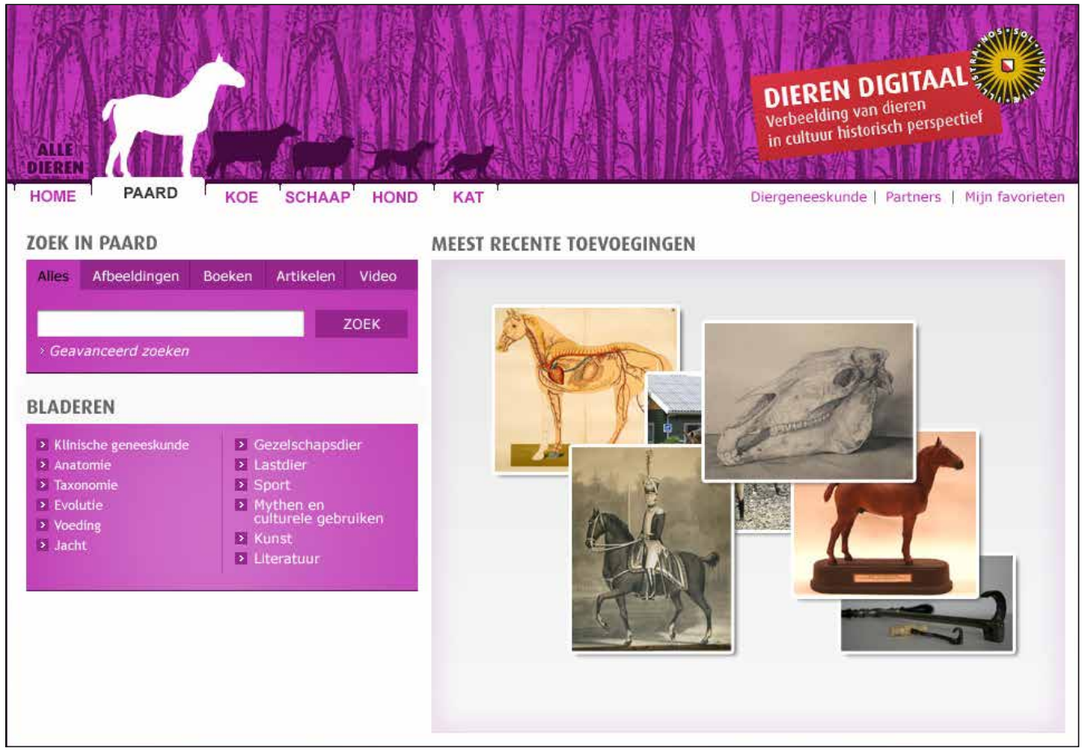

World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM)

De website van de wereldorganisatie voor de geschiedenis van de diergeneeskunde kwam in 1998 tot stand en werd tijdens het 30ste internationale congres te München officieel door de toenmalige voorzitter Guus Mathijsen geopend.

Naast informatie over de doelstellingen, congressen en overige activiteiten van deze organisatie, heeft de website ook een bibliografie van de geschiedenis van de diergeneeskunde. Thans telt dit bestand meer dan 15.000 referenties en is onder het kopje *vethistdatabase* te vinden. De website van de WAHVM is na elf jaar op een server van de Universiteit Utrecht te zijn gehuisvest, verhuisd naar de Universiteit van Minnesota. Het nieuwe adres is www.wahvm.umn.edu. Het volgende congres van de WAHVM zal van 20-23 september 2010 plaatsvinden in Antalya, Turkije. Elders in dit nummer van *Argos* vindt u de eerste aankondiging.

YOUNG SCHOLARS AWARD 2010

Of the World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM)

The history of veterinary medicine is a fascinating and multi-faceted field of enquiry that has attracted the attention of veterinarians, scientists and historians alike. The newly founded Young Scholars Award aims to stimulate and encourage the interest of younger researchers, in the hope that their work will illuminate the profession's past, present and future development. The prize of € 1000 will be awarded to the best original essay on any topic of relevance to the history of the veterinary field.

Application requirements

Applicants must not be older than 38 years. The award is open to scholars of all educational backgrounds.
Submitted papers will be accepted either published (not earlier than Jan. 1st, 2006) or as manuscripts and shall be sent to the address of the WAHVM Board (see below). Papers must not exceed a size of 10,000 words and will be accepted in English, German, French and Italian.
Deadline for submission is December 31st, 2009. All submitted papers will be reviewed by a jury; deadline for decision will be March 31st, 2010.

The prize-winner will present his or her paper at the following World Congress of the WAHVM in Antalya, Turkey in 2010, where the prize will be awarded. Additionally, travel expenses of the prize winner will be granted up to the amount of € 1000.

WAHVM, Executive Board:

PROF. SUSAN D. JONES

EEB, 100 Ecology Building
University of Minnesota
1987 Upper Buford Circle
St. Paul, MN 55108
USA
Jone0996@umn.edu

PROF. DR. PETER KOOLMEES,

IRAS, Division Public Health & Food Safety
Faculty of Veterinary Medicine
Utrecht University
P.O. Box 80 175, 3508 TD Utrecht
The Netherlands
P.A.Koolmees@uu.nl

Richtlijnen voor auteurs

Argos publiceert wetenschappelijke artikelen, korte mededelingen, archiefvondsten, congresaankondigingen, recensies van boeken en van artikelen, beschrijvingen van museale objecten en dergelijke, die betrekking hebben op de geschiedenis van de diergeneeskunde in de breedste zin van het woord.

De redactie beoordeelt binnengekomen artikelen en legt deze indien nodig ook voor aan externe deskundigen. De maximale lengte van artikelen is in principe 6.000 woorden inclusief noten. Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat het manuscript niet tegelijkertijd aan een ander tijdschrift is aangeboden en dat met name genoemde personen die op welke wijze dan ook aan het artikel hebben bijgedragen akkoord gaan met de vermelding van hun naam.

Artikelen dienen origineel te zijn en gebaseerd op oorspronkelijk onderzoek. De inleiding moet een overzicht van uitgangspunten van het onderzoek bevatten, alsmede één of meer duidelijk geformuleerde, concrete vraagstelling(en). Na de beschrijving van de bevindingen van het onderzoek moet in het artikel een discussie of beschouwing volgen, uitlopend in een conclusie. Het is aan te bevelen vakjargon zoveel mogelijk te vermijden en te vervangen door voor een ontwikkeld lekenpubliek begrijpelijke termen of omschrijvingen. Voor meer informatie over de structuur van het artikel wordt verwezen naar P. de Buck e.a., *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Laatst beschikbare druk).

Auteurs wordt verzocht om de tekst digitaal als Microsoft Word document aan te leveren. U wordt verzocht de tekst niet zelf op te maken en de tekst en illustraties afzonderlijk aan te leveren. Het artikel mag afhankelijk van de lengte en het onderwerp 4-8 illustraties bevatten. In verband met de gewenste kwaliteit bij het drukken worden kleuren of zwart-wit illustraties bij voorkeur digitaal aangeleverd als TIF- of JPG-files met een resolutie van ten minste 300 dpi bij afbeelding op 100%. Duidelijke afdrukken kunnen ook worden verwerkt. Vermeld de genummerde teksten van de onderschriften bij de illustraties op een afzonderlijke bladzijde van de kopij. In de legenda van de afbeeldingen dient de originele bron te worden vermeld, inclusief pagina aanduiding. Bij de artikelen wordt ook een samenvatting in het Engels, voorzien van een Engelse titel (ca. 150 woorden) opgenomen. Bij artikelen in een andere moderne taal, dient een Nederlandstalige samenvatting te worden opgenomen. U wordt verzocht om deze samen met de definitieve tekst mee te sturen.

In de wetenschappelijke artikelen wordt verwezen met eindnoten met doorlopende nummering. Nootnummers worden in de tekst geplaatst na de leestekens. Bij het verwijzen naar een eerder gebruikte referentie wordt binnen de eindnoot het eerste nootnummer vermeld waarin de referentie voorkomt. Adresgegevens van de auteur en eventuele dankbetuigingen komen in een ongenummerde noot ([a]) bij de naam van de auteur. Bij verwijzingen wordt gebruik gemaakt van richtlijnen die grotendeels zijn gebaseerd op die van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (zie Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) op: http://www.knhg.nl/default.aspx. Het verwijzen naar boeken en artikelen dient te geschieden als in de volgende voorbeelden:

1. Susan D. Jones, *Valuing animals. Veterinarians and their patients in modern America* (Baltimore 2003) 35-62.
2. Clemens Graafsma en Henk Wessels (eds.), *De dierenarts. Beeld van een practicus* (Cuijk 2004).
3. A.H.H.M. Mathijsen, *'Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde', Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002)196-207, aldaar 202.
4. Idem, *Publikaties en dissertaties voortgekomen uit de Veeartsenijkundige Hoogeschool, later Faculteit der Diergeneeskunde in de periode 1921-1971* (Utrecht 1981) 177-178.
5. J.P.W.M. Akkermans, 'De productie van antisera door de Rijksseruminrichting', in: P. Verhoef e.a. (eds.), *'Strenge wetenschappelijkheid en practische zin'. Een eeuw Nederlands Centraal Veterinair Instituut 1904-2004* (Rotterdam 2005) 218-224.
6. Jones, *Valuing animals* (n. 1) 144.
7. *Ibidem*, 145-146.
8. Akkermans, 'Productie van antisera' (n. 5) 220.

Correspondentieadres

Prof.dr. Peter A. Koolmees

IRAS, Divisie VPH, Faculteit Diergeneeskunde
Postbus 80 175 - 3508 TD Utrecht
Tel. 030-2535363 / 67
Email: P.A.Koolmees@uu.nl

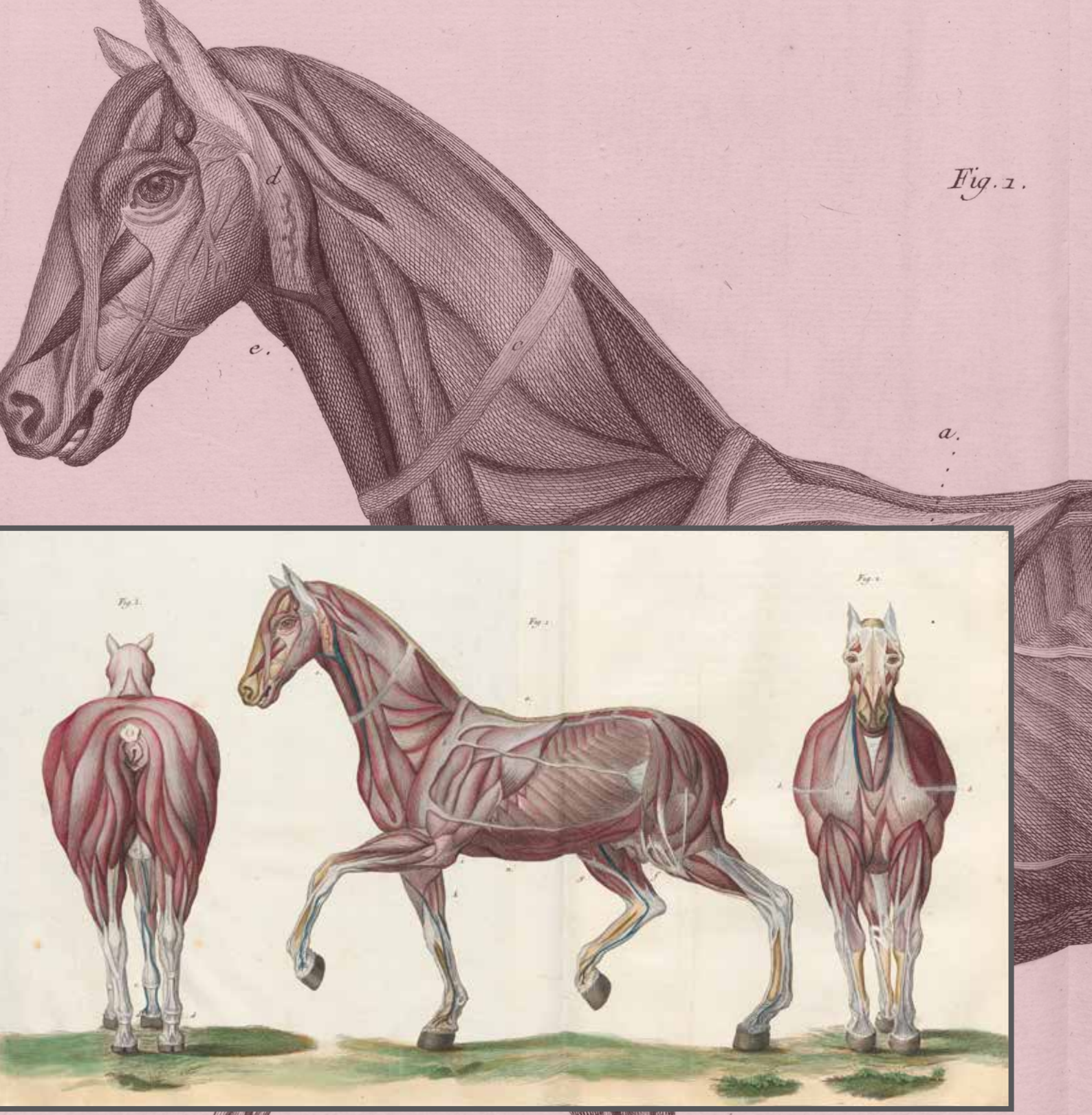

Lafosse, Philippe Étienne,
Cours d'hippiatrique, ou traité complet de la médecine des chevaux **(Parijs 1772)**
plaat 23.